

VERDISKAPINGSPROGRAMMET FOR KULTURMINNER

Årsrapport 2009

Oppsummering og anbefalinger

BENT ASLAK BRANDTZÆG OG PER INGVAR HAUKELAND

TF-notat

Tittel:	Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2009. Oppsummering og anbefalinger
TF-notat nr:	11/2010
Forfatter(e):	Bent Aslak Brandtzæg og Per Ingvar Haukeland
Dato:	15.04.2010
Gradering:	Ingen
Antall sider:	67
ISBN:	978-82-7401-361-2
ISSN:	0802-3662
Pris:	160
	Kan lastes ned gratis som pdf fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Følgeevaluering av verdiskapingsprogrammet for kulturminner.
Prosjektnr.:	20060820
Prosjektleder:	Bent Aslak Brandtzæg
Oppdragsgiver(e):	Norges forskningsråd og Riksantikvaren

Resymé:

I forbindelse med følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det etablert system for årlig rapportering fra pilotprosjektene. Dette notatet omfatter årsrapportering for 2009. Det er tidligere utarbeidet en årsrapport for 2008 og 2007.

Telemarksforskning, Boks 4, 3833 Bø i Telemark. Org. nr. 948 639 238 MVA

Forord

Kultur og kulturarv har de senere årene fått større oppmerksomhet som miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk faktor ved samfunnsutviklingen.

Politisk, nasjonalt så vel som internasjonalt, er det bred enighet om at kulturarven er viktig for verdiskapingen i samfunnet.

Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har i den forbindelse etablert et 4-årig verdiskapingsprogram som startet opp i 2006. Programmet omfatter 11 pilotprosjekter som tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at Verdiskapingsprogrammet for kulturminner skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som et ledd i gjennomføringen av Verdiskapingsprogrammet har Telemarksforskning og Nordlandsforskning fått i oppdrag å gjennomføre en følgeevaluering. I følgeevalueringen inngår bl.a. gjennomføring av caseundersøkelser, studier på programnivå, deltakelse og formidling på pilotprosjektsamlinger og utvikling av et årlig rapporteringssystem fra og med 2007.

Dette notatet sammenstiller de viktigste resultatene fra årsrapporteringen for 2009. Sentrale utfordringer og anbefalinger presenteres innledningsvis i notatet. Telemarksforskning har hatt et hovedansvar for utarbeidelse av rapporteringssystemet og gjennomføring av rapporteringen.

Bent Aslak Brandtzæg

Bø, april 2010

Innhold

Oppsummering og anbefalinger	7
1. Innledning.....	13
2. Erfaringer med rapporteringssystemet	17
3. Bakgrunn, organisering og ledelse	19
4. Økonomi	25
5. Forankring.....	27
6. Kulturarven	33
7. Kunnskap	41
8. Verdiskaping.....	47
8.1 Miljømessig verdiskaping.....	47
8.2 Kulturell verdiskaping.....	49
8.3 Sosial verdiskaping.....	51
8.4 Økonomisk verdiskaping	54
8.5 Verdiskaping på tvers.....	57
9. Konflikter og konflikthåndtering.....	61
10. Programvurdering	63
10.1 Økonomiske og faglige ressurser	63
10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler	64
10.3 Vurderinger av pilotprosjektsamlingene.....	66

Oppsummering og anbefalinger

Rapporteringen for 2007 bar preg av at flere pilotprosjekter var i en tidlig fase, og at en del av pilotprosjektene hadde hatt fokus på organisering, målretting, avgrensing og konkretisering av arbeidsoppgaver. I 2008 var det fortsatt enkelte prosjekter som hadde organisatoriske utfordringer, og som hadde lite ressurser til prosjektledelse. Organiseringen av pilotprosjektene synes å ha blitt forbedret i 2009, samtidig som ressursene til prosjektledelse er økt i noen prosjekter. På samme måte som i 2007 og 2008, har likevel seks av pilotprosjektene fortsatt en 50 % stilling eller mindre til prosjektledelse i 2009. For å følge opp pilotprosjektene og for å være en pådriver i arbeidet på en best mulig måte, er det altså fremdeles behov for å øke stillingsressursene til prosjektledelse i flere av pilotprosjektene.

Alle prosjektene hadde i 2009, som tidligere år, i større eller mindre grad avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter. Disse avvikene dreier seg i første rekke om forsinkelser som til dels er av uforutsigbar karakter.

Sammenlignet med situasjonen i 2008, er det i 2009 seks pilotprosjekter som har hatt en økning i den budsjetterte totalrammen, mens 6 har hatt en reduksjon. Samlet sett har den budsjetterte totalrammen for alle pilotprosjektene gått ned fra ca. 58 millioner kroner i 2008 til ca. 53 millioner kroner i 2009. Dette skyldes i første rekke reduksjoner ett til to prosjekter.

Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene var i 2008 i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virket som både kommunene, fylkeskommunen, Fylkesmannen, bedrifter og private aktører hadde fått en noe større betydning enn tidligere. I 2009 synes det også å være en tendens til at flere bedrifter og andre private aktører (fond, banker og stiftelser) bidrar med finansiering.

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og Verdiskapings-

programmet som helhet. Rapporteringen viser at dette er en oppgave som har vært prioritert, og som også vil være høyt prioritert framover. Det er etablert mange nye nettverk og møteplasser samtidig som det legges vekt på å trekke med og videreutvikle de eksisterende. Inntrykket er at fokuset på forankring blant innbyggere og bedrifter er økt i 2009 sammenlignet med i 2008.

Dersom kulturarven skal kunne tas i bruk som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, må et bredt spekter av aktører involveres. I forbindelse med rapporteringen for 2008, ble det pekt på at mange av nettverkene så ut til å være nettverk mellom ”likemenn”, dvs. at nettverkene i stor grad fungerte som møteplasser for aktører med like funksjoner eller formål. Slike nettverk er viktige, men med erfaringene fra triple helix-modellen, vil det i tiden framover også være en utfordring å få til et godt samspill mellom ulike aktører, ikke bare innen næringsliv, offentlig forvaltning, og FoU, men også frivillig sektor (noe vi kaller for *quadruple* helix modellen). Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger, må et bredt spekter av aktører dra lasset i samme retning. Dette er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet. I 2009 er det noen pilotprosjekter som har lagt økt vekt på etablering av slike nettverk og også engasjere seg i ulike eksisterende nettverk. Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt.

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Samlet sett dekker pilotprosjektene et bredt spekter av kulturarven, og det virker som det er tydelig fokus på sammenhengene mellom materiell og immateriell kulturarv. Samlet sett har Verdiskapingsprogrammet så langt bidratt til økt fokus og innsats for bevaring av både den immaterielle og materielle kulturarven. Ca 370 søknader om restaureringstiltak er innvilget, og ca. 170 tiltak er så langt ferdigstilt. Det er først i 2009 at alle pilotprosjektene har tiltak som er ferdigstilt, noe som viser at planlegging og gjennomføring av tiltak kan være en tidkrevende prosess. Parallelt med bevaringstiltak foregår det også i flere av pilotprosjektene omfattende kartleggings- og registreringsarbeid som systematiseres og formidles. Sann sett er det grunn til å forvente en årlig vekst i antallet

restaureringstiltak i tiden framover. Det er ellers tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene. Gjennom de tre første årene er det opparbeidet erfaringer og oversikter som vil være til nytte for det videre arbeidet.

En annen av de sentrale målsetningene med Verdiskapingsprogrammet er å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Erfaringene er at det utvikles og formidles kompetanse på mange områder. Flesteparten av pilotprosjektene har etablert samarbeid med kompetanseinstitusjoner, og det er i mange av pilotprosjektene etablert FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet. På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapingseffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) blant aktuelle interessenter, synes vurderingene å være noe mer positive i 2009 sammenlignet med tidligere år. Likevel viser resultatene at flere av pilotprosjektene fortsatt har behov for stort fokus på kompetansebygging og formidling. For å få til best mulig samhandling mellom ulike aktører når det gjelder å nå felles mål, er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskaper om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven. Dette er langsiktige prosesser som krever langsiktige planer og langsiktige tiltak.

Av kompetanse som pilotprosjektene i størst grad savner tilgang til, nevnes konkret både reiselivskompetanse, markedsføringskompetanse, økonomi, formidling, samhandling og oversikt over relevante nettverk som det kan være aktuelt å knytte kontakter til.

Som det ligger i navnet, er også en av hovedmålsetningene med Verdiskapingsprogrammet å bruke kulturarven som grunnlag for verdiskaping. Det legges et bredt verdiskapingsbegrep til grunn for Verdiskapingsprogrammet. Kulturarven skal brukes som ressurs for både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Det synes i pilotprosjektene å være utviklet en relativt god forståelse av de ulike formene for verdiskaping og sammenhengene mellom dem. I forbindelse med den første rapporteringen var det størst vekt på kulturell og sosial verdiskaping. Formidling, forankring, kompetanseheving, involvering, etablering av nettverk o.l., kan betraktes som en form for sosial og kulturell verdiskaping som igjen danner grunnlag for økonomisk verdiskaping. Motsatt kan økonomisk

verdiskaping bidra til å forsterke den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen. Fokuset på den økonomiske verdiskapingen har økt gjennom programperioden, men samlet sett er imidlertid inntrykket at det i flesteparten av pilotprosjektene fortsatt er større vekt på miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping som grunnlag for økonomisk verdiskaping enn visa versa. Det er flere naturlige forklaringer til dette. For det første tar det tid å istandsette kulturminner og planlegge, utvikle og legge til rette for økonomisk virksomhet. Det er først i 2009 at alle pilotprosjektene har fått ferdigstilt de første istandsettingstiltakene. Etter hvert som den økonomiske verdiskapingen øker, bør det være grunn til også å forvente en økende positiv vekselvirkning mellom de ulike formene for verdiskaping. Så godt som alle pilotprosjektene rapporterer også at de vil prioritere økonomisk verdiskaping høyt i tiden som kommer, samtidig som de andre formene for verdiskaping vil ha like stort fokus.

Det knytter seg imidlertid en del utfordringer til arbeidet med å fremme en bred verdiskaping. For å lykkes er det behov for god samhandling på tvers av sektorer og nivåer. Forankringsarbeidet er krevende, og alle pilotprosjektene har utfordringer knyttet til at enkelte målgrupper kan være vanskelig å trekke med. Det blir også pekt på at det kan være krevende å skape forståelse for hva den brede verdiskapingen innebærer og betyr. Videre er det også en utfordring at offentlig forvaltning er sektorisert, og har spesialiserte virkemidler som heller ikke fanger opp det brede verdiskapingsperspektivet på en god måte. I forbindelse med dagens ordninger for støtte til næringsutviklingstiltak, er det i verdiskapingsprogrammet flere som har vist til at mange av næringstiltakene er for små, og har for liten økonomisk avkastning til å bli vurderte som støtteverdige ut fra de tildelingskriterier som eksisterer. Dersom man i tillegg også vurderer hva slags betydning tiltaket vil ha i forhold til å styrke og utvikle miljømessige, kulturelle og sosiale verdier, kan vurderingen bli en annen. Konklusjonen kan da bli at tiltaket også bidrar til å styrke den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen på en slik måte at dette med høy sannlighet vil øke mulighetene for etablering av nye bedrifter eller utvidelse og styrking av eksisterende. Dersom slike vurderinger legges til grunn, kan et tiltak som i seg selv synes å gi liten avkastning i et kortsiktig og rent økonomisk perspektiv, gi god økonomisk avkastning i et mer langsiktig og bredere verdiskapingsperspektiv. En økonomisk verdiskaping som samtidig bidrar til å styrke og videreutvikle den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen, er

også i tråd med prinsippene for en bærekraftig utvikling. For å utnytte potensialet i det brede verdiskapingsperspektivet, er det behov for at dette innarbeides i helhetlige strategier og planer både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Dersom man ønsker en politikk som skal fremme en bred verdiskaping, er det også behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. Dette vil være en form for institusjonalisering som vil være viktig for å sikre langsiktige og varige endringer. I en sektorisert og spesialisert virkemiddelforvaltning har helhetsperspektivet en tendens til å bli skadelidende, og søknader om støtte forankret i bredt verdiskapingsperspektiv har en tendens til å falle mellom flere stoler. I arbeidet med å sikre bedre rammevilkår for en bred verdiskaping, der kulturarven inngår som en sentral ressurs for samfunnsutviklingen, vil informasjon og synliggjøring av de resultater man har oppnådd i den relativt korte perioden som verdiskapingsprogrammet har pågått, være en sentral oppgave.

Kort oppsummert vil vi i forhold til det videre arbeidet komme med følgende anbefalinger:

- Legg vekt på samhandling og koordinering av aktører og virkemidler både nasjonalt, regionalt og lokalt
- Dersom man på nå nasjonalt nivå ønsker å gjennomføre en helhetlig satsing på bred verdiskaping, der kulturarven inngår som viktig ressurs for samfunnsutviklingen, vil det også være behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. I den forbindelse vil det være naturlig å sammenstille erfaringer fra ulike verdiskapingsprogrammer og tilsvarende satsinger
- Sørg for at pilotprosjektene og satsingene innarbeides i planverket på kommunalt og fylkeskommunalt nivå. Dette er viktig for å sikre varige effekter
- Bygg nettverk og møteplasser mellom ulike typer aktører på ulike nivåer (næring, offentlig sektor, FoU og frivillig sektor). Dette er viktig for å fremme nytenking og endring i den lokale samfunns- og næringsutviklingen
- Ha fokus på avklaring av roller og oppgavefordeling mellom ulike aktører

- Benytt alle anledninger til å informere om hvordan kulturarven kan være en ressurs for verdiskaping og samfunnsutvikling. Ha fokus på ulike former for verdiskaping og sammenhengen mellom disse
- Sørg for bred involvering, deltakelse og ansvarliggjøring. Dette er viktig for å skape eierskap og engasjement forhold til aktuelle temaer og problemstillinger
- Involver aktuelle aktører på et tidlig tidspunkt for å forebygge konflikter
- Klargjør hvilke virkemidler som er aktuelle med tanke å på fremme bruk av kulturarven som ressurs og som grunnlag for verdiskaping
- Klargjør behov for justeringer og tilpasninger av virkemidler for at de skal understøtte hverandre på en best mulig måte
- Sett av tilstrekkelig ressurser til prosjektledelse i pilotprosjektene

1. Innledning

I NOU 2002:1 ”Fortid former framtid”, og i Stortingsmeldingen ”Leve med kulturminner”, som ble vedtatt av Stortinget i 2005, ble det tatt til orde for at kulturminner og kulturmiljøer i større grad må tas i bruk for å utvikle levende lokalsamfunn og være ressurser for verdiskaping i næringslivet.

Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har som en oppfølging av dette, startet opp et verdiskapingsprogram, der 11 pilotprosjekter tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at verdiskapingsprogrammet skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som en del av arbeidet med følgeevalueringen, som gjennomføres av Telemarksforskning og Nordlandsforskning, har det vært en oppgave å få på plass et årlig rapporteringssystem for pilotprosjektene fra og med 2007. Rapporteringen for 2009 er altså tredje rapportering. Hensikten med rapporteringssystemet har vært å få et bedre grunnlag for å vurdere hvorvidt man bidrar til å nå sentrale målsetninger i Verdiskapingsprogrammet knyttet til:

- verdiskaping (bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner)
- kulturarven (ta bedre vare på kulturarven)
- kunnskap (utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs)

Videre har et viktig formål vært å fange opp både positive og negative erfaringer som kan være av interesse med tanke på å sikre bedre måloppnåelse. Dette gjelder arbeidet både i programledelsen og i de ulike pilotprosjektene.

Rapporteringssystemet omfatter et nettbasert rapporteringsskjema som er tilrettelagt ved hjelp av Questback. I tillegg er det utarbeidet en egen veiledning til utfylling av skjemaet. Veiledningen inneholder både en praktisk og en teoretisk del, og er sånn sett også ment som en støtte for arbeidet som gjennomføres i pilotprosjektene.

I alt er det 11 pilotprosjekter som får støtte gjennom verdiskapingsprogrammet:

1. Nærøyfjorden Verdsarvpark
2. Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring"
3. Pilegrimsleden
4. Porto Franco
5. Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning
6. Perler i Nordsjøløypa
7. Den verdifulle kystkulturen i Nordland
8. Norsk tradisjonsfisk
9. Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund
10. Oddaprosessen
11. Oppland
 - a. Valdres Natur- og Kulturpark
 - b. Nasjonalparkriket

I forbindelse med alle rapporteringene som er gjennomført, har begge de to regionale prosjektene i Oppland levert egne rapporter. Dette fordi disse har vært å betrakte som egne prosjekter. Samlet sett er det således 12 prosjekter som har levert rapporter i forbindelse med årsrapporteringene.

Resultatene fra rapporteringene er tidligere sammenstilt i egne tabellrapporter. Resultatene fra årsrapporteringene for 2007 og 2008 er tidligere presentert i egne

notater.¹ Videre har hvert enkelt pilotprosjekt også fått oversendt sitt eget utfylte rapporteringsskjema.

Formålet med dette notatet er å gi en skriftlig og kortfattet sammenstilling av de viktigste resultatene fra rapporteringen for 2009, vurdere utviklingen fra 2007 og 2008, og peke på erfaringer som kan være av spesiell relevans i forhold til siste fase av programperioden. Før vi går nærmere inn på resultatene fra rapporteringen, vil vi først kommentere noen erfaringer med rapporteringsopplegget.

¹ Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2008. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2007. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforsking. TF-notat nr. 11/2008.

Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2009. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforsking. TF-notat nr. 18/2009.

2. Erfaringer med rapporteringssystemet

Arbeidet med utviklingen av rapporteringssystemet er nærmere beskrevet i årsrapporten for 2007. Tilbakemeldingene fra flere av pilotprosjektene har vært at rapporteringssystemet fokuserer på relevante spørsmål, og at systemet, sammen med veiledningen, har vært nyttig som grunnlag for å diskutere, målrette og planlegge aktiviteter i eget pilotprosjekt. Det er imidlertid slik at det er betydelige variasjoner mellom enkelte av pilotprosjektene i forhold til mål, organisering og arbeidsmåte. Det har således vært en utfordring å utforme et rapporteringssystem som er like godt tilpasset alle pilotprosjektene.

Forut for hver rapportering, har det i samarbeid med referansegruppen for verdiskapingsprogrammet for kulturminner blitt foretatt en gjennomgang av systemet for å vurdere behov for endringer og tilpasninger. I forbindelse med årets rapportering er det foretatt noen mindre justeringer i form av at noen få spørsmål er utdypet og noen er omformulert slik at de er tilpasset situasjonen i 2009. Samlet sett må endringene karakteriseres som små siden første rapportering for 2007, og det har vært lagt vekt på at spørsmålene skal være mest mulig sammenlignbare med forrige rapportering. Dette er viktig for å kunne peke på eventuelle endringer over tid.

Felles for mange av prosjektene er at de tar sikte på å gjennomføre en omstillingsprosess – man skal ta i bruk kulturminner som grunnlag for verdiskaping, både miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk. Erfaringsmessig vet vi at slike omstillingsprosesser tar tid. Man skal igjennom faser med fokus på ulike former for verdiskaping. I en innledende fase vil f.eks. kulturell og sosial verdiskaping i form av bevisstgjøring, mobilisering, kunnskapsoppbygging, identitetsbygging, etablering av samarbeid og samarbeidsarenaer mellom relevante aktører være spesielt viktig. Dette er gjerne en forutsetning for å skape bevissthet og engasjement for bruk av kulturminner som ressurs for både økonomisk og miljømessig verdiskaping. Dette gjelder et bredt spekter av aktører – både enkeltpersoner, næringsliv, offentlige institusjoner og kompetanseinstitusjoner. En viktig målsetning med de fleste

omstillingsprosjekter er at man klarer å få til langsiktige effekter som varer. Dette forutsetter at man klarer å institusjonalisere samfunnsmessige endringer på bredere basis knyttet til den miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske utviklingen.

Slike endringer forutsetter langsiktige prosesser hvor det settes inn ressurser, og gjennomføres aktiviteter som gir både kortsiktige og langsiktige effekter som støtter opp om utviklingen. I rapporteringsskjemaet har vi prøvd å benytte indikatorer og spørsmål som framstår som kritiske for de omstillingsprosesser som flestparten av verdiskapingspilotene representerer. Pilotprosjektene er imidlertid forskjellige, og rapporteringssystemet er nødvendigvis ikke like godt tilpasset innretningen på alle prosjektene.

Samlet sett synes rapporteringssystemet å ha truffet relativt bra i forhold til prosesser og utfordringer som pilotprosjektene står overfor. En ulempe for dem som skal fylle ut det nettbaserte skjemaet, som også ble kommentert i forbindelse med rapportering for 2007, er at man ikke kan bla seg tilbake i skjemaet uten at sidene man har bladd tilbake må fylles ut på nytt. Dette kan være et problem dersom det er behov for å gå tilbake i skjemaet for å endre på besvarelser. Enkelte har også pekt på behov for å kunne skrive ut egen besvarelse og konferere med andre før den sendes av gårde. Vi har i den forbindelse vært i kontakt med Questback, men det er ikke noen umiddelbare løsninger på disse utfordringene. I forbindelse med rapportering i 2007 og 2008, har vi derfor utarbeidet en utskrivbar versjon av skjemaet. Denne kunne benyttes som kladd og grunnlag for diskusjon forut for utfyllingen av den nettbaserte versjonen. Ved oppstart av tilsvarende rapporteringer vil det være en fordel å velge rapporteringssystemer med større fleksibilitet.

3. Bakgrunn, organisering og ledelse

At pilotprosjektene kan karakteriseres både som ”bottom-up”-prosjekter og ”top-down”-prosjekter, kan skape ulike utfordringer med tanke på å forankre pilotprosjektene i forskjellige målgrupper. Et flertall av pilotprosjektene har utspring på regionalt nivå og dekker flere kommuner. Fem av pilotprosjektene har utspring i lag/organisasjoner/bedrifter på lokalt nivå og/eller administrativt/politisk nivå i kommunene.² I utgangspunktet vil det være grunn til å anta at pilotprosjekter som har sitt utspring på regionalt nivå vil ha de største utfordringene i forhold til forankring. I alle pilotprosjektene er det en målsetning å få aktører i ulike lokalsamfunn til å ta i bruk kulturarven som grunnlag for verdiskaping.

Det er betydelige variasjoner i pilotprosjektene geografiske nedslagsfelt. Områdene som de ulike prosjektene dekker er som følger:

- Nærøyfjorden Verdsarvpark: Hele Aurland kommune og de deler av Vik, Voss og Lærdal kommuner som inngår i, eller har naturlig tilknytning til, Nærøyfjorden Landskapsvernområde.
- Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring": Treschow Fritzøe Verk, Hammerdalen i Larvik kommune.
- Pilegrimsleden: Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Oppland fylkeskommuner. Fra 1. januar 2009 er også Hedmark fylkeskommune fullverdig medlem.
- Porto Franco: I første omgang området rundt byfjorden i Kristiansand, senere hele Agderkysten.
- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning: Fiskeværet Hamningberg i Båtsfjord kommune.
- Perler i Nordsjøløypa: Øygarden, Fjell og Sund kommuner.

² Nærøyfjorden Verdsarvpark, Porto Franco., Perler i Nordsjøløypa, Valdres Natur- og kulturpark, Hammerdalen.

- Den verdifulle kystkulturen i Nordland: Lofoten (Røst, Værøy, Moskenes, Flakstad, Vestvågøy og Vågan kommune) og Vega. I 2009 er prosjektområdet utvidet prosjektområdet til å gjelde fire nye områder, etter søknad hvor hele fylket ble inviterte til å delta. De nye områdene er Nyksund i Øksnes kommune, Kjeøy handelssted i Lødingen kommune, Meløygården i Meløy kommune og Rognanfjæra i Saltdal kommune.
- Norsk tradisjonsfisk: Kårhamn og Hammerfest kommune i Finnmark, Seløy og Herøy kommune i Nordland, Leinøy og Herøy kommune i Møre og Romsdal, Sandviken i Bergen kommune (Hordaland) Hasseløy og Haugesund kommune i Rogaland. Prosjektet står nå igjen med Kyvik i Haugesund og Seløy fisk i Nordland som vil åpne visningssenter i 2010. De andre står andre står foreløpig på vent. Økonomiske utfordringer er en av årsakene til dette.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund: Kommunene Fræna, Eide, Averøy og Kristiansund/Frei - primært de kystnære strøkene av kommunene.
- Oddaprosessen: Odde kommune.
- Oppland
 - Valdres Natur- og Kulturpark: Valdreskommunene (Vang, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal og Etnedal)
 - Nasjonalparkriket: Nord-Gudbrandsdalen (Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Dovre og Lesja kommuner)

Som det går fram av oversikten over, er det tre pilotprosjekter som har endret sitt geografiske nedslagsfelt i 2009. Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Pilegrimsleden har utvidet sine geografiske nedslagsfelt. Norsk Tradisjonsfisk har to piloter som vil åpne sine visningssenter i 2010. Disse har, bl.a. pga. stram økonomi, blitt prioritert i 2009.

Det er klart at omfanget og størrelsen på prosjektene stiller ulike krav til organisering, ledelse, koordinering og samarbeid. I 2007 rapporterte de fleste pilotprosjektene om at prosjektorganiseringen fungerte bra. Det var kun tre pilotprosjekter som svarte at prosjektorganiseringen fungerte ”både og”.³ I

³ Hamningberg, Perler i Nordsjøløypa og Nasjonalparkriket

rapporteringen for 2008 hadde denne andelen økt til 7⁴. Antatte årsaker var at organisatoriske utfordringer hadde blitt tydeligere etter hvert som prosjektene ble etablert og satt i drift. I 2007 var det flere av prosjektene som var preget av å være i en oppstartsfase, og arbeidet med å få etablert en prosjektorganisasjon ble prioritert. Utfordringene som ble framhevet i 2007, gikk på behov for en klarere rolle- og ansvarsfordeling mellom involverte aktører. Det ble også pekt på behovet for en tydeligere konkretisering av oppgavefordelingen mellom disse. Mange aktører med ulike ståsteder bidro til å skape store utfordringer for framdrift og koordinering av delprosjekter. Her var det også enkelte pilotprosjekter som hadde behov for bedre og mer forpliktende avtaler mellom aktørene og klarere strategier for måloppnåelse.

I 2008 var det noen av prosjektene som gav uttrykk for behov for å styrke det sentrale prosjektnivået, og at eierne av pilotprosjektene viste større engasjement og evne til prioritering. Dette inkluderte også behov for en gjennomgang av styringsgruppens sammensetning. Ellers var det enkelte som fortsatt pekte på at det var behov for bedre samarbeid, koordinering og forankring av arbeidet i pilotprosjektene. Det var også slik at flesteparten som pekte på konkrete utfordringer, også hadde satt i verk tiltak for å løse disse.

I 2009 er det kun to pilotprosjekter som svarer at prosjektorganiseringen fungerer "både og". Dette er Oddaprosessen og Hamningberg. Årsakene som trekkes fram i Odda, er at det er noe uenighet rundt prosjektets mål, arbeidsmetoder og ambisjoner mellom prosjektets partnere, og dels mellom politisk og administrativt nivå. I Hamningberg har det vært noen utfordringer knyttet til stor turnover i prosjektet på fylkesnivå.

I 2007 rapporterte åtte av pilotprosjektene at det var avsatt for lite ressurser til prosjektledelse. Sammenlignet med situasjonen i 2007, var det i 2008 to prosjekter som hadde økt ressursene til prosjektledelse, mens det var ett prosjekt som hadde

⁴ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hamningberg, Nasjonalparkkriket, Norsk Tradisjonsfisk, Perler i Nordsjøløypa, Porto Fanco og Hammedalen.

foretatt en reduksjon. I 2009 er det tre pilotprosjekter⁵ som har økt ressursene til prosjektledelse, mens ett⁶ har redusert. På samme måte som i 2007 og 2008, har seks av pilotprosjektene fortsatt en 50 % stilling eller mindre til prosjektledelse i 2009. For å følge opp pilotprosjektene, og for å være en pådriver i arbeidet på en best mulig måte, er det altså fremdeles behov for å øke stillingsressursene til prosjektledelse i flere av pilotprosjektene. De prosjektene som i 2008 rapporterte at det var satt av passelig med ressurser til prosjektledelse, var Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Porto Franco og Valdres Natur- og Kulturpark. Disse rapporterer også om at det er satt av passelig med ressurser til prosjektledelse i 2009. I tillegg rapporterer også Nærøyfjorden og Pilegrimsleden om at det nå er avsatt passelig med ressurser. I 2007 og 2008 var det tre prosjekter som ikke hadde tilgang til sekretærtjenester og signaliserte et klart behov for det. Dette tallet er økt til seks i 2009. Enkelte peker på at det er knapt med ressurser, stort arbeidspress i forhold til de ressurser som er tilgjengelige og at det går mye tid til rapportering og dokumentasjon.

Alle pilotprosjektene har i 2009, som tidligere år, i større eller mindre grad rapportert om avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter og tiltak. Avvikene dreier seg i første rekke om utsettelse og forsinkelse av tiltak og aktiviteter. Det pekes på ulike årsaker til dette, men det som i første rekke trekkes fram er forsinkelse eller forskyvning på grunn av:

- manglende eller forsinket finansiering
- mangel på kapasitet i prosjektadministrasjonen eller blant samarbeidspartnerne
- behov for mer tid til prosesser, dialog, diskusjoner og avklaringer
- sykdom
- manglende kapasitet blant håndverkere

⁵ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Pilegrimsleden, Nærøyfjorden Verdsarvpark.

⁶ Hamningberg

- forsinkelser knyttet til kontraktsinngåelse
- endring av planer/omprioritering av rekkefølge på oppgaver

Årsakene til forsinkelsene skyldes med andre ord både interne og eksterne forhold i prosjektene. Flere av faktorene som det pekes på vil være vanskelig å forutse og ta høyde for i forbindelse med planleggingen av prosjektene. I pilotprosjekter med mange aktører involvert, og hvor det ene er avhenging av det andre, må man regne med at det dukker opp uforutsette utfordringer som må håndteres, og som medfører at planer og framdrift for prosjektene må justeres.

4. Økonomi

Ni av pilotprosjektene hadde i 2008 en budsjettert totalramme som varierte fra i overkant av én million og opp til ca. seks millioner. Tre prosjekter – Perler i Nordsjøløypa, Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Oddaprosessen – skilte seg ut med budsjetterte totalrammer fra ca. 7 til 11 millioner. Fire av pilotprosjektene hadde redusert den budsjetterte totalrammen sammenlignet med 2007. De øvrige hadde, med unntak av Valdres Natur- og Kulturpark, hatt en økning av rammene. Valdres hadde samme økonomiske totalramme i 2008 som i 2007. Når det gjelder situasjonen i 2009, så har den budsjetterte totalrammen for alle pilotprosjektene gått ned fra ca. 58 millioner kroner i 2008 til ca. 53 millioner kroner i 2009. En vesentlig del av dette skyldes reduksjoner i budsjettene til Perler i Nordsjøløypa og til en viss grad i Den verdifulle kystkulturen i Nordland. Det er også fire pilotprosjekter⁷ i tillegg til disse som har hatt en reduksjon av den budsjetterte totalrammen fra 2008 og til 2009. De seks resterende pilotprosjektene har hatt en økning i rammene.

Verdiskapingsprogrammet framstår stort sett som den viktigste finansieringskilden knyttet til ulike aktiviteter som restaurering og skjøtsel, næringsutvikling, stedsutvikling, kunnskaps- og kompetanseheving og profilering og formidling. Kulturminnefondet er en integrert aktør i Verdiskapingsprogrammet, og mottar øremerkede midler fra statsbudsjettet til bruk i pilotprosjektene i programperioden. Når det gjelder restaurering og skjøtsel, er det disse midlene som er hyppigst benyttet. Videre er fylkeskommunene og kommunene de viktigste finansieringskildene. Bedrifter og private aktører spiller også en viktig rolle i enkelte prosjekter. Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene var i 2008 i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virket som både kommunen, fylkeskommunen, fylkesmannen, bedrifter og private aktører hadde fått en noe større betydning enn tidligere. I 2009 synes det også å være en tendens

⁷ Porto Franco, Nærøyfjorden Verdsarvpark, Valdres Natur- og Kulturpark og Atlanterhavsvegen Bud-Kristiasund.

til at flere bedrifter og andre private aktører (fond, banker og stiftelser) bidrar med finansiering.

Når det gjelder næringsutvikling, er det i tillegg til Verdiskapingsprogrammet, kommunen, fylkeskommunen, Innovasjon Norge, bedrifter og private som er de viktigste aktørene. Sammenlignet med 2007 er det små endringer i forhold til grad av medvirkning blant de ulike aktørene. Innovasjon Norge og private bedrifter har bidratt med finansiering av aktiviteter knyttet til næringsutvikling i fem av pilotprosjektene både i 2008 og 2009. Det er således fortsatt grunn til å forvente økt innsats fra bedrifter, private aktører og Innovasjon Norge etter hvert som fokuset dreier mer over på næringsutvikling. I forbindelse med pilotprosjekt-samlinger og casestudier har vi også fått tilbakemeldinger på at Innovasjon Norge sine virkemidler ikke er så godt tilpasset prosjekter hvor man fokuserer på en bredere verdiskaping der "lønnsomheten" går ut over den rent økonomiske. Det synes sånn sett å være behov for en dialog mellom ulike virkemiddelaktører for å løse disse utfordringene.

5. Forankring

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og i Verdiskapingsprogrammet som helhet.

I rapporteringen for 2008 var det sju prosjekter som gav uttrykk for at pilotprosjektet var svært godt eller godt forankret på regionalt nivå. Dette var tre færre enn i 2007. I rapporteringen for 2009 har vi forsøkt å se litt nærmere på hvordan forankringen i ulike regionale institusjoner. Her er det 8 av pilotprosjektene som sier at prosjektet er svært godt eller godt forankret på politisk nivå i fylkeskommunen. Når det gjelder forankringen i fylkeskommunens kulturminneavdeling og nærings-/regionalavdeling, er det henholdsvis ti og seks⁸ pilotprosjekter som har svart at forankringen er god eller svært god. Dette viser at forankring i fylkeskommunens regionalavdeling er en stor utfordring for flere av pilotprosjektene. Dersom kulturminner skal inngå som en viktig ressurs i lokale og regionale utviklingsstrategier, er det viktig med god fylkeskommunal forankring. Fylkeskommunen har ansvar for regionale utviklingsplaner og forvalter også økonomiske utviklingsmidler.

I 2007 og 2008 og var det sju pilotprosjekter som rapporterte om god eller svært god forankring på lokalt nivå. I 2009 har dette tallet økt til ni (gjelder både administrativ og politisk forankring på kommunalt nivå). Deltakelse og involvering fra frivillige lag og organisasjoner er ofte viktig som grunnlag for å skape engasjement knyttet til arbeidet i pilotprosjektene. Graden av deltakelse fra lag og frivillige organisasjoner var i 2008 ikke blitt styrket siden rapporteringen for 2007. Fire av prosjektene rapporterte da om at frivillige lag og organisasjoner var involvert i stor grad. I 2009 er det seks pilotprosjekter som melder om at frivillige lag og organisasjoner er med i stor grad eller svært stor grad. Av ulike typer lag og foreninger som er involvert, nevnes: venneforeninger, sogelag/historielag,

⁸ Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hammerdalen, Perler i Nordsjøløypa, Hamningberg og Nasjonalparkriket.

nærmiljøutvalg, turlag, kulturminnelag, fortidsminneforeninger, pilegrimslag, menighetsråd, husflidslag, hagelag, bonde- og småbrukarlag, festivaler, bygdelag/grendelag, produsentnettverk, kystlag, vikinglag, sangkor, teater, Rotary, LO, brukseierlag og spesielle prosjekter.

I 2009 har vi i tillegg spurt om forankring i bedrifter og blant innbyggere. Sammenlignet med forankringen i frivillige lag, organisasjoner og foreninger, er forankringen langt svakere i bedriftene og blant innbyggerne generelt. Her er det henholdsvis fire og to pilotprosjekter som rapporterer om at forankringen er god eller svært god. Dette viser at forankringsarbeidet er en langsiktig prosess, og at det fortsatt er viktig å prioritere forankringsarbeid i flere av pilotprosjektene.

At det fortsatt er behov for å prioritere forankringsarbeid, bekreftes også av pilotprosjektene egne vurderinger. Ti av pilotprosjektene sier at forankringsarbeid er prioritert i stor eller svært stor grad. De viktigste målgruppene for forankringsarbeidet som oppgis er fylkeskommunene (kulturminneavdelingen), kommunene (politisk og administrativt), fylkeskommunen (politisk) og fylkeskommunen (regionalavdelingen). Videre er også innbyggerne, frivillige lag og organisasjoner, reiselivsbedrifter og Innovasjon Norge høyt prioriterte målgrupper i ca. halvparten av pilotprosjektene. Inntrykket er at fokuset på forankring blant innbygger og bedrifter er økt i 2009 sammenlignet med i 2008.

Omfanget av folkemøter, dugnader og tiltak for å etablere nettverk og møteplasser synes å ligge på samme nivå som i foregående år. Av nye nettverk og møteplasser som er etablert i 2008 og 2009, nevnes:

- Odda 2008: Etablering av nettverk i forhold til European Routes of industrial heritage ERIH). Norsk Vasskraft- og Industriarbeidarmuseum (NVIM) og Reiseliv i industriens vugge (RIIV).
- Odda 2009: RiO AS. Restaureringscenteret i Odda ble opprettet i 2009 med utgangspunkt i Oddaprosessens delprosjekt Kompetanseseter for restaurering av teknisk-industrielle kulturminner.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund 2008: Arbeidsgruppe 2010 (gruppe bestående av representanter fra kommuner, reiseliv, museum, fylke for å videreføre tiltak etter 2010), arbeidsgruppe knyttet til arbeid med klippfisk,

styringsgruppe for portalutvikling og samarbeidsgruppe med næringspolitisk råd.

- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund 2009: Aktørnettverk for kulturminnenæringer i prosjektområdet. Formål: Kompetanseheving og drøfting av felles utfordringer, hvordan hjelpe hverandre etc.
- Hamningberg 2008: 3 folkemøter over 2 dager for å informere og forankre.
- Hamningberg 2009: Åpent møte og prosjektverksteder i lavvo. Deltakere: Åpent for alle som ønsker, deltakere har vært lokale huseiere og bedrifter, samt representanter fra RA, Kulturminnefondet og fylkeskommunen, med formål om forankring og mobilisering.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark 2008: Etablering av næringshage og nettverksmøte/tenkeloft for alle organiserte aktører og forvaltning.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark 2009:
 - Satt større fokus samt prioritert deltakelse på eksisterende møteplasser som årsmøter, medlemsmøter, arbeidsmøter til partnerne. Særlig lag og organisasjoner.
 - Utvikle fjordsenter på nett - www.naroyfjorden.no - som en møteplass.
 - Etablert Facebookside med økende antall tilhengere. Prøve å nå andre.
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland 2008: Erfaringsseminar i Lofoten og Vega (delprosjektene møtes 3 ganger i året for erfaringsutveksling), Fortellerforum Lofoten og Fortellerforum Vega, Byggeskikk Lofoten (seminarrekke og møteplass med fokus på byggeskikk).
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland 2009:
 - Invitert til etablering av Fortidsminneforening i Lofoten hvor deltakerne i verdiskapingsprogrammet vil danne basis for opprettelse av fortidsminneforening.

- Etablert nettverk for aktørene i Nyksund hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.
- Etablert nettverk for aktørene på Rognan hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.
- Etablert nettverk for aktørene på Kjeøy hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.
- Porto Franco 2008: Porto Franco-produkter, Kystled Sør, Frihavnsdagene og 2 EU-prosjekter (Fremtidskyster, Coast Alive).
- Porto Franco 2009: Porto Franco-produkter: produktutvikling, Lindesnes fyrmuseum, Vest-Agder-museet og Bragdøya kystlag.
- Pilegrimsleden 2008: Hedmark og Akershus fylkeskommuner er invitert med i pilotprosjektet, samling med EU-partnere.
- Pilegrimsleden 2009: Forum for pilegrimssentrene. Deltakerrepresentasjon fra 5 pilegrimssentra, det fremtidige nasjonale pilegrimssentret, Hedmark fylkeskommune, Oppland fylkeskommune, Hamar bispedømmeråd.
- Norsk Tradisjonsfisk 2008: Etablering av nettverk i HALD-regionen mellom lokale og regionale aktører for å styrke samarbeidet og samhandlingen i pilotprosjektet. Formålet er å etablere en helhetlig tilnærming og satsing i pilotprosjektet og nye regionale prosjekter. HALD IKS har fått tildelt koordinatorrollen.
- Norsk Tradisjonsfisk 2009: Kulturinstitusjoner, matfaglige og anisjoner., nærings- og reiselivsdestinasjoner, grunnskoler og videregående skoler, høyskoler og universitet, interkommunale/regionale utviklingselskap, regionale forskningsinstitutt.
- Valdres Natur- og Kulturpark 2008: Forum for landbruk (koordinering av virkemidler), arbeidsgruppe for utarbeidelse av byggeskikkveileder, håndverksnettverk (kurs/diskusjonsforum), stavkirkegruppe (samarbeid mellom kirkeverger rundt tilrettelegging og markedsføring).

- Valdres Natur- og Kulturpark 2009: Håndverkerforum.
- Nasjonalparkriket 2008: Samarbeid mellom landbrukskontorene og Kulturminnefondet for koordinering av SMIL-midler og Kulturminnefondets midler, fellessamling med fokus på formidling.
- Hammerdalen 2009: Gøteborgs Stadsmuseum, Gammel Estrup Herregårds museet, Dansk Center for Herregårdsforskning= forskning og formidling av skandinavisk kulturarv. Regional Studies Assosiation - the international forum of regional development and policy research.

I tillegg til disse nettverkene, spiller også prosjektene på et økende antall eksisterende nettverk og møteplasser. I 2008 hadde ti av prosjektene i større eller mindre grad fått med eksisterende nettverk som ikke har vært med tidligere. Tilsvarende antall i 2009 er åtte.

I de sju pilotprosjektene hvor det er blitt tatt initiativ til dugnader i 2009, er disse relativt jevnt fordelt på restaurering av kulturminner, skjøtsel/rydding rundt kulturminner, kartlegging og registrering, rydding av stier og ferdselsårer, merking og informasjon og bistand i forbindelse med ulike arrangementer. Det rapporteres om at oppslutningen om dugnadsarbeidet har vært god, og de viktigste deltakerne har vært lokalbefolkningen generelt, grunneiere og lag/organisasjoner. Nivået på dugnader synes å ha samme omfang som tidligere, med unntak av Valdres og Nordland, hvor det har vært en økning.

Dersom kulturarven skal kunne tas i bruk som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, må et bredt spekter av aktører involveres. Videre er det en forutsetning at disse ser verdien og potensialet som ligger i kulturarven og at de i fellesskap foretar prioriteringer som fremmer kulturarven som ressurs.

Som grunnlag for å stimulere til gode entreprenør- og verdiskapingsprosesser, har samhandling etter triple helix-modellen i økende grad blitt trukket fram som en viktig suksessfaktor de senere årene. Det vil si at man får til et godt samspill mellom næringsliv, offentlig forvaltning og FoU, som bidrar til en positiv utviklingsspirale. I forhold til en bredere verdiskapingsprosess vil det også være viktig å inkludere frivillig sektor på slike samhandlingsarenaer. Det vil si at man utvider triple helix-modellen til en *quadruple* helix-modell. Frivillig sektor spiller en

viktig rolle i forhold til å spre kunnskap og skape engasjement knyttet til kulturarven som ressurs for verdiskaping. Involvering og deltakelse gjennom frivillig arbeid og dugnadsinnsats er positivt med tanke på å styrke lokal identitet og tilhørighet rundt kulturarven.

Ut fra erfaringene i pilotprosjektene så langt, ser vi at det er etablert mange nettverk, også innen det frivillige. I forbindelse med rapporteringen for 2008, ble det pekt på at mange av nettverkene så ut til å være nettverk mellom ”likemenn”, dvs. at nettverkene i stor grad fungerte som møteplasser for aktører med like funksjoner eller formål. Ut fra erfaringene med triple (quadruple) helix-modellen, ble det i den forbindelse pekt på at det i tiden framover også vil være en utfordring å få til et godt samspill på tvers av aktører innen næringsliv, offentlig forvaltning, FoU og frivillig sektor. I 2009 er det noen pilotprosjekter som har lagt vekt på etablering av slike nettverk, og også engasjere seg i ulike eksiterende nettverk. Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt. Dette er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet. For å hjelpe pilotprosjektene med forankring og nettverksbygging på lokalt og regionalt nivå, er det også viktig at det jobbes aktivt og løpende med samhandling og nettverksbygging blant ansvarlige aktører på nasjonalt nivå. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger må et bredt spekter av aktører på ulike nivåer dra lasset i samme retning.

6. Kulturarven

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Kulturarven kan være både materiell og immateriell, og det er gjerne tette koblinger mellom den materielle og den immaterielle kulturarven. Det er derfor av interesse å få en oversikt over hvilke deler av kulturarven pilotprosjektene fokuserer på, og i hvilken grad, og på hvilken måte, den materielle og immaterielle kulturarven blir sett i sammenheng.

Nedenfor har vi satt opp en oversikt over hvilke deler av kulturarven som er i fokus i de ulike pilotprosjektene:

- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK):
 - Materiell kulturarv: Istandsetting/restaurering av mange ulike bygg og objekter (hus, naust, steingarder, båter, varder, radar). Videre jobbes det med rydding, informasjon og tilgjengelighet.
 - Immateriell kulturarv: Sterkt fokus på immateriell verdiskaping gjennom en rekke formidlingstiltak og tiltak med kunnskapsheving som formål. Målgrupper er lokalbefolkning og tilreisende. Som eksempel nevnes produksjon av guidemanus for sentrale tema, produksjon av scenefortelling om losen, etablering av LOS-korps (lokalt fortellerkorps/guider) og næmingeprojektet (overføring av kunnskap om lokal håndverkstradisjon).
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, kaier, fiskevær, båter, tidligere kinobygg, handelssteder, tidligere skolebygg, rorbuer, tidligere butikker.
 - Immateriell kulturarv: Fortellinger om og fra kystkulturen, ferdselsårer til lands og til havs, tørrfiskfestival, tradisjonsmat, kunnskap om robåter, byggeskikk, dagligliv på Vegaøyene.

- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning:
 - Materiell kulturarv: Restaurering av verneverdige bygg og tradisjonelle samlingspunkt i bygda. Utbedring av småbåthavna og utdyping av Russekeila slik at den kan brukes som før.
 - Immateriell kulturarv: Gjennom delprosjektet "Dokumentasjon og lokalhistorie" blir nye generasjoner kjent med oppskrifter, tradisjoner, levesett, osv i Hamningberg. På folkemøte ble deltakere oppmuntret til å dele historier, og noen av disse skal danne grunnlag for nedtegning i bok/brosjyre.
- Nasjonalparkriket:
 - Materiell kulturarv: Gamle bygninger, steinbrudd, gruver, fangstanlegg, bruer, veganlegg og kulturlandskapet generelt.
 - Immateriell kulturarv: Gammel bygningsteknikk, historier (fortelling), fotodokumentasjon, mattradisjoner, formidling av f.eks. dokumentasjon.
- Norsk Tradisjonsfisk:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, kai/brygge, gjenstander, produksjonsutstyr, maskiner, redskaper og verktøy, emballasje, produkter, fiskeredskaper, småbåter.
 - Immateriell kulturarv: Fortellinger og historier, handlingsbåren kunnskap, produksjonsmetoder, oppskrifter, matkultur, produkt-historie, fiskeri- og oppdrettshistorie.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark:
 - Materiell kulturarv: Bygninger, stier, krigsminner, landskap, båter, kirker og bautasteiner.
 - Immateriell kulturarv: Handverk, historier, matkultur, arkivtilfang, bilder og musikk.

- Oddaprosessen:
 - Materiell kulturarv: Smelteverkstomta, Norsk Vasskraft- og Industriarbeidarmuseum (NVIM) inkl. rørgater, Trallebanen i Skjeggedal og Delvis Almerketomta (European).
 - Immateriell kulturarv: Kart- og tegningsarkivet, smelteverkshistorie, kompetanse på restaurering av teknisk-industrielle kulturminner.
- Perler i Nordsjøløypa:
 - Materiell kulturarv: Saltebua og steinalderbuplassen ved Kystmuseet i Øygarden, Gjerdet kulturminnegard og Fjell festning i Fjell og Trellevik kystkultursenter og Handelsstaden Glesvær i Sund.
 - Immateriell kulturarv: Nordsjøløypa, historiefortellinger, sanger, lokale mat- og handverkstradisjoner, opplevelser, aktiviteter og erfaringer.
- Pilotprosjekt Pilegrimsleden:
 - Materiell kulturarv: Veifar, bruer og andre veirelaterte anlegg, bygninger/kirker, merkesteiner, vannkilder/oppkommer, kors, m.m.
 - Immateriell kulturarv: Vandringen mot helligdommen, historiene og fortellingene.
- Porto Franco - Kristiansands kulturelle frihavn:
 - Materiell kulturarv: Fartøyer, båter, fyrstasjoner, redskaper, bygninger, et komplett dokkanlegg med utstyr, verktøy, kraner. osv.
 - Immateriell kulturarv: Hele det maritime univers. Fortellinger, sangtradisjoner, håndverkskunnskap, hav- og havnehistorie, litteratur og navnetradisjoner i spennet mellom villsaudrift og dampmaskiner.

- Valdres Natur- og Kulturpark:
 - Materiell kulturarv: Stavkirker, eldre gardsbebyggelse, stølsbebyggelse, kulturlandskap og biologisk mangfold. Kulturminner som har betydning for mange eller minner som ligger strategisk tilgjengelig.
 - Immateriell kulturarv: Stølsdrift med samspillet mellom menneske, dyr og natur. Mattradisjoner, håndverkstradisjoner, musikk, historie, tro og overtro.

- Verdiskapingsprosjektet Hammerdalen:
 - Materiell kulturarv: Industriområdet med bygninger, tekniske minner, bilder, elv, landskap og arkeologiske kulturminner
 - Immateriell kulturarv: I hovedsak arkivmateriale, men potensialet for muntlige kilder er stort og ubrukt, og er et viktig satsingsområde for 2009-2010. Fritzøe verks historie fra 1620 og fram til i dag.

Oversikten over er supplert med nye elementer i forbindelse med rapportringer for 2009, men det er små endringer sammenlignet med rapporteringen for 2008.

Oversikten viser at pilotprosjektene dekker et relativt bredt spekter av kulturarven. Når det gjelder den materielle kulturarven, fokuseres det på ulike kulturminner knyttet til ferdsel (land og sjø), jordbruk, fiske, bosetting, forsvar, religion, håndverk, kraftproduksjon, industri, jakt og fangst. I forhold til den immaterielle kulturarven er fokus i pilotprosjektene på historie, religion, myter, sagn, tradisjoner (håndverk og mattradisjoner), drifts- og produksjonsmetoder, stedsnavn, språkutvikling, litteratur, musikk, kunst og teater.

Det virker som om alle pilotprosjektene har fokus på sammenhengene mellom materiell og immateriell kulturarv, og flere gir også uttrykk for at den immaterielle kulturarven er en forutsetning for verdiskaping rundt den materielle kulturarven. Det pekes på ulike aktiviteter hvor disse sammenhengene er viktige, f.eks. i forhold til guiding, formidling, historiefortelling, demonstrasjoner og utstillinger. Porto Franco gir også uttrykk for at prosjektet ikke opererer med noe skille mellom materiell og immateriell kulturarv. Målet er å formidle den immaterielle kulturarven gjennom bruk av den materielle.

Fire av pilotprosjektene gav i 2007 uttrykk for at det var foretatt mye eller svært mye kartlegging av ressurser knyttet til kulturarven.⁹ Det var også fire pilotprosjekter som gav tilsvarende svar i 2008¹⁰ og 2009¹¹. Til sammen over de tre årene har sju av pilotprosjektene rapportert om et betydelig kartleggings- og registreringsarbeid. Resten gir uttrykk for at det er foretatt en del eller noe kartlegging og registrering. I tillegg til mer generelle kulturminneregistreringer, nevnes spesielle kartlegginger/registreringer av gamle bygninger, tradisjoner, fortellinger, bilder, sjømerker, fortøyningsfester, forsvarsanlegg, bruk av kulturmiljøer, produksjonsprosesser, håndverkstradisjoner, fangstanlegg, vanningsanlegg, beiteområder og ferdselsårer. Det er også gjennomført kartlegginger i forbindelse med utarbeidelse av skjøtelsesplaner og registreringer i forbindelse med restaureringsarbeid og tilstandsvurderinger. Av de åtte pilotprosjektene som har foretatt kartlegginger og registreringer i 2009, har seks av prosjektene helt eller delvis fått sammenstilt materialet og gjort det tilgjengelig for allmennheten. De viktigste formidlingsformene er presentasjoner på møter, utarbeidelse av skriftlige dokumenter og kart.

I ti av pilotprosjektene er det utarbeidet søknader om restaurering, skjøtselstiltak og tilgjengelighet knyttet til kulturminner¹². I 2007 skilte Nordland, Nord-Gudbrandsdal og Valdres seg ut med henholdsvis 40, 20 og 12 søknader, mens antallet i de andre pilotprosjektene varierte fra to til ni. Nordland og Valdres utarbeidet også flest søknader i 2008¹³ (henholdsvis 20 og 24 søknader) og har et høyt antall også i 2009 (henholdsvis 15 og 25 søknader). I 2009 er det Pilegrimsleden som skiller seg ut med klart flest søknader (81). Dette er ikke

⁹ Hammerdalen, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Nasjonalparkriket.

¹⁰ Hammerdalen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Porto Franco.

¹¹ Hammerdalen, Porto Franco, Pilegrimsleden, Valdres Natur- og Kulturpark.

¹² Hammerdalen og Tradisjonsfisk har ikke oppgitt at de har utarbeidet søknader om restaurering, skjøtselstiltak og tilgjengelighet knyttet til kulturminner i 2009.

¹³ Antall søknader i Nasjonalparkriket er ikke angitt i 2008.

unaturlig siden Pilegrimleden dekker store geografiske områder. For øvrig er det små endringer i antallet søknader sammenlignet med 2008.

Innen utgangen av 2007 var det 116 søknader som ble rapportert innvilget. Tilsvarende tall for 2008 og 2009 er 94¹⁴ og 166¹⁵. En vesentlig del av økningen fra 2008 til 2009 har sammenheng med at antallet innvilgede søknader i Pilegrimsleden økt mye. Omfanget av innvilgede søknader i de andre pilotprosjektene ligger noenlunde på samme nivå.

I 2008 ble det meldt om 50 søknader som hadde fått avslag. 26 av disse omfattet Nordland og Valdres, som også hadde sendt flest søknader. Fem av pilotprosjektene svarte at den viktigste årsaken til avslag var at midlene ikke strakk til, men at søknadene ble vurdert som støtteverdige. Tre av prosjektene svarte at den viktigste årsaken til avslag var at søknadene ikke tilfredstilte formelle krav. I 2009 er antallet søknader som har fått avslag redusert til 21. Blant de 8 pilotprosjektene som har angitt viktigste årsak til avslag, er det 5 som svarer at søknadene ikke tilfredstiller formelle krav, eller at de faller utenfor kriteriene for tildeling av støtte. Ett pilotprosjekt oppgir som viktigste årsak at søknadene er støtteverdige, men at midlene ikke strekker til. To pilotprosjekter oppgir andre årsaker.

I 2007 var det fem av pilotprosjektene som hadde ferdigstilt tiltak siden Verdiskapingsprogrammet startet. Dette tallet økte til ni i 2008, og i 2009 har alle pilotprosjektene ferdigstilt tiltak. Innen utgangen av 2008 var det totalt ca. 60 tiltak som var ferdigstilt. Dette tallet har økt til 166¹⁶ innen utgangen av 2009. Mange av tiltakene omfatter ulike typer bygninger. Dette dreier seg om bygninger knyttet til industri, jordbruk, sjøfart, handel, overnatting, fiske og kultur. Videre nevnes tiltak knyttet til steinalderbuplass, kulturlandskap i stølsområde og

¹⁴ I forbindelse med rapportering for 2007 var det noen prosjekter som hadde hatt lenger prosjektperiode enn ett år.

¹⁵ Dette er et minimumsanslag.

¹⁶ Dette er et minimumsantall. Dette har sammenheng med hvordan et tiltak defineres. Ett tiltak kan i noen tilfeller omfatte flere objekter. Enkelte peker også på at tiltak knyttet til merking og skjøtselstiltak er en stadig prosess hvor man ikke kan sette en endelig sluttstrek.

kulturstier. Fra Porto Franco rapporteres det om at fartøyer er i kontinuerlig istandsetting, men at fem faste installasjoner på land er ferdig restaurert.

Samlet sett kan vi si at Verdiskapingsprogrammet så langt har bidratt til økt fokus på og innsats for bevaring av kulturarven, både den immaterielle og materielle. Ca 370 søknader om restaureringstiltak er innvilget, og ca. 170 tiltak er så langt ferdigstilt. Parallelt med dette foregår det også i flere av pilotprosjektene omfattende kartleggings- og registreringsarbeid som systematiseres og formidles. Sånn sett er det grunn til å forvente en fortsatt vekst i antallet restaureringstiltak. Det er tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene, og det er først i 2009 at alle pilotprosjektene har fått ferdigstilt tiltak. Gjennom de tre årene som har gått, er det imidlertid opparbeidet erfaringer og oversikt som pilotprosjektene vil dra nytte av i det videre arbeidet.

7. Kunnskap

En av de sentrale målsetningene med verdiskapingsprogrammet er også å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Når det gjelder tilgang på kompetanse i pilotprosjektene, rapporterer alle prosjektene om at de har tilgang på prosess-/prosjektlederkompetanse og kulturminnefaglig kompetanse. Ikke alle har tilgang på økonomisk kompetanse, markeds- og salgskompetanse, etablererkompetanse og naturfaglig kompetanse. Hva slags kompetanse pilotprosjektene har tilgang til i 2009, er i stor grad sammenfallende med situasjonen i 2008. Det er verdt å merke seg at det i 2008 var åtte prosjekter som gav uttrykk for at de ikke hadde tilgang på samhandlingskompetanse. Mangel på samhandlingskompetanse kan være en betydelig utfordring med tanke på at det som oftest vil være nødvendig å få til et godt samspill og samarbeid mellom et bredt spekter av aktører for å nå de brede og dyptgripende målsetningene i Verdiskapingsprogrammet. I 2009 synes imidlertid tilgangen på samhandlingskompetanse å ha økt, slik at det nå kun er ett pilotprosjekt¹⁷ som ikke rapporterer om tilgang på slik kompetanse.

På spørsmål til pilotprosjektene 2008 om hvordan de vurderte tilgangen til kompetanse i pilotprosjektet samlet sett, var det 9 av prosjektene som vurderte den som god, 2 prosjekter¹⁸ vurderte den som svært god og ett vurderte den som ”både og”¹⁹. Vurderingene er noe bedre i 2009. Nå er det 4 pilotprosjekter som vurderer tilgangen som svært god.

På spørsmål om hva slags kompetanse det savnes tilgang til, nevnes konkret både reiselivskompetanse, markedsføringskompetanse, økonomi, formidling, samhandling og oversikt over relevante nettverk som det kan være aktuelt å knytte kontakter til.

¹⁷ Nasjonalparkriket.

¹⁸ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK) og Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

¹⁹ Perler i Nordsjøløypa

Selv om enkelte av pilotprosjektene savner tilgang til visse typer kompetanse, bidrar også prosjektene til å generere kompetanse på mange områder. Konkret vises det til at det blir utviklet kompetanse på følgende områder:

- Restaurerings-/håndverkskompetanse
- Kulturminnefaglig kompetanse
- Forvaltningskompetanse
- Virkemiddelkompetanse
- Ny kunnskap gjennom kartlegging og registreringer
- Historie- og tradisjonskompetanse
- Nettverks-/samarbeids-/samhandlings-/forankringskompetanse
- Mellomromskompetanse
- Prosjektlederkompetanse
- Prosesskompetanse/strategikompetanse
- Formidlingskompetanse (historieformidling)
- Søknadskompetanse
- Markedsfaglig kompetanse
- Forretningskompetanse/økonomisk kompetanse/etablererkompetanse/produktutviklingskompetanse
- Utviklingskompetanse (regionalt og lokalt)
- Stedsutviklingskompetanse
- FoU-kompetanse

Det er verdt å merke seg at i tillegg til å generere ulike former for kompetanse i forhold til kulturarven, er det vel så mange som trekker fram kompetanse i forhold til ledelse, prosess, nettverk, samhandling og utvikling. Dette understreker behovet for kompetanse i forhold til å mobilisere og skape gode samarbeidsrelasjoner mellom ulike aktører. Som tidligere nevnt er det behov for et godt samspill mellom næringsliv, offentlige aktører (både politiske og administrative), FoU-miljøer, frivillig sektor og befolkningen som grunnlag for å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på et best mulig måte. Dette er en krevende oppgave som forutsetter både kompetanse og tid til å gjennomføre nødvendige prosesser og oppgaver. Fokus på samhandling, samarbeid og koordinering vil være en kontinuerlig prosess under hele prosjektperioden til Verdiskapingsprogrammet, og vil også måtte videreføres etter at Verdiskapingsprogrammet er avsluttet.

Videre er det i forhold til kompetanseutviklingen verdt å merke seg at alle pilotprosjektene nå har etablert samarbeid med en eller flere kompetanseinstitusjoner. Av kompetanseinstitusjoner som nevnes er Agderforskning, Norsk Vasskraft og Industriarbeidermuseum, Odde videregående skole, NIKU, Kirken, Pilegrimsforeningene St. Olav og St. Jakob, Norsk Kulturarv, NTNU, HIST, Pilegrimsgården, Nordlandsforskning, Torgar utviklingsselskap, Universitetet i Tromsø, NORUT, Asplan Viak, OPUS, Valdresmuseene, Valdres Næringshage, Dokka næringslandsby, Høgskolen i Vesfold, Telemarksforskning, Universitetet i Oslo, Aurland Naturverkstad, Sogn jord- og hagebruksskole, Høgskolen i Sogn og Fjordane, Forum for interpretasjon (Skottland), Polytec, Høgskolen i Haugesund, NHH, Bioforsk og OPUS. I tillegg nevnes også museer, destinasjonsselskaper, fagavdelinger i fylkeskommunen, Innovasjon Norge og skoleverket mer generelt.

I 2007 var det i sju av pilotprosjektene igangsatt sju FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet.²⁰ I 2008 økte dette tallet til ni, men er tilbake på sju i 2009²¹. FoU-prosjektene må antas å være viktige i

²⁰ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur- og Kulturpark, Nasjonalparkriket.

²¹ Valdres Natur- og Kulturpark, Porto Franco, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Tradisjonsfisk, Hammerdalen, Nærøyfjorden Verdsarvpark

pilotprosjektene, men også for å få systematisert og formidlet erfaringer med Verdiskapingsprogrammet som kan komme bredere målgrupper til gode. I 2008 var det 16-17 ulike forskningsmiljøer som var involvert i disse FoU-prosjektene. Dette representerte en økning på 6-7 miljøer fra 2007. I 2009 er 13-14 miljøer som er nevnt i forbindelse med rapporteringen. Dette har sammenheng med at det er færre forskningsprosjekter som er aktive.

Flere pilotprosjekter arbeider også med å generere og spre kunnskap om kulturminner og verdiskaping lokalt. Antallet pilotprosjekter som har involvert barnehager, skoler eller andre oppvekstinstitusjoner i forbindelse med kunnskapsoppbyggingen i regi av pilotprosjektet, har økt fra åtte i 2007 til ti i 2008 og 2009. Det var Nordland og Perler i Nordsjøløypa som i størst grad hadde involvert slike institusjoner i 2008, henholdsvis 10 og 30. I 2009 er det Porto Franco og Valdres som har flest involverte, henholdsvis 31 og 10. Flere av oppvekstinstitusjonene er involvert i tiltak knyttet til den kulturelle skolesekken. Ellers er skoler involvert i forbindelse med undervisning, kurs, skjøtsel, merking, prosjektarbeid og formidling. I Porto Franco var 30 barnehager deltakere i Frihavnsdagene. Åtte av pilotprosjektene rapporterer om at de har planer om økt samarbeid med barnehager, skoler eller andre oppvekstinstitusjoner i forbindelse med pilotprosjektet. Slike institusjoner har også i andre sammenhenger vist seg å være en viktig kanal inn til en bredere målgruppe i befolkningen.

Formidling av kunnskap om målsetninger, aktiviteter og erfaringer i pilotprosjektet, er, som i 2008, en høyt prioritert oppgave i pilotprosjektene. I 2007 var det ingen pilotprosjekter som hadde utarbeidet formidlingsplan, men 10 hadde dette under arbeid. I 2008 var det fire pilotprosjekter som hadde en slik plan ferdig, mens fire fortsatt hadde en slik plan under arbeid. I 2009 er det halvparten²² av pilotprosjektene som har en formidlingsplan klar, mens resten har dette under arbeid. Ti av pilotprosjektene har så langt utpekt spesielle målgrupper for formidlingsarbeidet. Dette er ett prosjekt mer enn i 2008. Viktige målgrupper for formidling og kompetanseheving som trekkes fram er:

²² Valdres Natur- og Kulturpark, Porto Franco, Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Hammerdalen.

- lokale entreprenører, håndverkere
- skoler, studenter, skolebarn
- innbyggere, lokalbefolkning, grunneiere, huseiere, stølsbrukere
- tilreisende, turister, besøkende til museer
- reiselivsbedrifter, matprodusenter, stølsbrukere, vertskap, andre virksomheter og bedrifter
- førstelinjepersonell i reiselivsbedrifter og offentlige institusjoner
- finansieringsinstitusjoner, bl.a. Innovasjon Norge
- politikere
- interesseorganisasjoner
- media

Viktigste formidlingskanaler er som tidligere foredrag og presentasjoner på møter, arrangementer og kurs samt formidling gjennom direkte besøk til brukere og via internett. Det drives også til en viss grad formidling gjennom folkemøter, nyhetsblad, besøk til brukerne, via media og i form av kurs.

På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapningseffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) blant aktuelle interessenter, var det i 2007 6 prosjekter som svarte i stor grad²³, 4 i noen grad og 2 som svarte i liten grad/vet ikke. I 2009 er det to²⁴ prosjekter som svarer i svært stor grad, 5 som svarer i stor grad²⁵ og 5 som svarer i

²³ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Norsk Tradisjonsfisk og Nasjonalparkriket.

²⁴ Den verdifulle kystkulturen i Nordland

²⁵ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK), Nærøyfjorden, Porto Franco, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

noen grad. Vurderingene er altså mer positive i forhold til dette spørsmålet i 2009 enn i 2007. Likevel viser resultatene at flere av pilotprosjektene fortsatt har behov for stort fokus på kompetansebygging og formidling. For å få til best mulig samhandling mellom ulike aktører i forhold til å nå felles mål, er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskaper om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven. Dette er langsiktige prosesser som krever langsiktige planer og langsiktige tiltak.

8. Verdiskaping

8.1 Miljømessig verdiskaping

I forhold til miljømessig verdiskaping, har rapporteringssystemet hatt fokus på i hvilken grad arbeidet med verdiskaping knyttet til kulturminner har positive ringvirkninger i forhold til miljø og landskap i et mer helhetlig perspektiv.

Indikatorer på miljømessig verdiskaping fokuserer på effekter av bevaring og utvikling av kulturarven i forhold til vedlikehold av helhetlige kulturlandskap, bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold), reduksjon av forurensning og forsøpling og bruk av ressurs- og energiøkonomiske løsninger.

I alle pilotprosjektene blir landskap vurdert å ha svært stor eller stor betydning som ramme for arbeidet med kulturminner. Pilotprosjektene har i den forbindelse blitt bedt om å gjøre rede for hva slags betydning landskapet har som ramme for arbeidet med kulturminner. I Odda er landskapet beskrevet som bakgrunnen for vassdragsutbyggingen og som et fundament for smelteverkets og lokalsamfunnets historie. I Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund blir den værharde kyststrekningen omtalt som spektakulær og spesiell som følge av nærheten til naturelementene, særegne naturlandskapsformer og et kulturlandskap formet av mennesker som har måttet tilpasse seg tidvis ekstreme leveforhold. Det understrekes at alt henger sammen. I Den verdifulle kystkulturen i Nordland gis det uttrykk for at landskapet som oftest inngår som en del av oppfatningen av et kulturminne. I Tradisjonsfisk er rammen med sjøen og kystkulturen integrert i produktet, og en profilramme i forhold til fiskeri og havbruk, reiseliv og andre virksomheter. I Valdres blir landskapet sett på som svært viktig i stølsområdene, fordi det er landskapet og ressursgrunnlaget i landskapet som er utgangspunkt for stølsdrifta. Hvis stølsområdene bygges ned eller gror igjen, forsvinner grunnlaget for stølsdrift. I den forbindelse fremheves landskapet som viktig med tanke på formidlings- og opplevelsesverdi. I Valdres har stavkirkene også hatt, og har, en stor symbolverdi. Kirkene ble plassert fritt og skulle ses fra lang avstand. Området og landskapet rundt kirkene har derfor mye å si for kirkenes opplevelsesverdi. I Nærøyfjorden blir landskapet og forståelsen av landskapet – hvordan det har oppstått og hvordan

det utvikler seg – oppfattet som det som knytter kulturminnene til en forståelse av historien, og som gir kulturminnene relevans i framtiden. Landskapet omtales som limet som gjør enkeltobjekt til del av en helhet som folk kan identifisere seg med. Kulturminnene og sporene etter menneskelig aktivitet gir verdensarvparken økt verdi og innhold. Flesteparten av pilotprosjektene gir uttrykk for landskapets betydning for å plassere kulturminner inn i en sammenheng, både visuelt og historisk. Det synes å være en gjennomgående forståelse av at landskapet er viktig for opplevelsene, og at landskapet er viktig for å formidle ressursbruk, historie og samspillet mellom menneske, kultur og natur opp gjennom tidene.

Alle pilotprosjektene gir også uttrykk for at restaurering og skjøtsel av kulturminner og -miljøer i svært stor eller stor grad stimulerer til skjøtsel og vedlikehold av helhetlige kulturlandskap. Seks pilotprosjekter rapporterer også om at restaurering og skjøtsel av kulturminner i stor eller noen grad utløser tiltak knyttet til bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold)²⁶. Noen av prosjektene rapporterer også om svært store eller store ringvirkninger i forhold til reduksjon av forurensning og/eller forsøpling,²⁷ samt økt fokus på ressurs- og energiøkonomiske løsninger²⁸. Av eksempler som trekkes fram i forhold til det siste punktet, kan nevnes økt bruk av beite framfor kraftfôr, økt bruk av lokale råvarer, fokus på tiltak som stimulerer økt fysisk aktivitet, økt fokus på bærekraftig høsting, økt bruk av biobrensel og vannbåren varme. Flesteparten av prosjektene gir også uttrykk for at det legges stor vekt på å se bevaring og utvikling av kultur- og naturfaglige verdier i sammenheng.

Som eksempler på ressurs- og energiøkonomiske løsninger er det flere som peker på løsninger knyttet til fjernvarme (vannbåren varme). Bruk av biobrensel og solenergi blir også trukket fram i den forbindelse. Videre blir bruk av miljøvennlige materialer, gjenbruk og oppmuntring til miljøvennlig transport trukket fram

²⁶ Tradisjonsfisk, Perler i Nordsjøløypa, Nasjonalparkkrikket, Valdres Natur og Kulturpark, Pilegrimsleden, Den verdfulle kystkulturen i Nordland og Hammerdalen.

²⁷ Valdres Natur og Kulturpark, Oddaprosessen, Pilegrimsleden og Hamningberg

²⁸ Oddaprosessen, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur og Kulturpark og Hammerdalen

(padling, seiling, fotturer, sykling). Økt fokus på kortreist mat og lokal foredling blir også framhevet som ressurs- og energiøkonomiske løsninger. I Valdres pekes det også på at stølsdrift innebærer lite bruk av kunstgjødsel og kraftfôr, og at biobrensel er et overskuddsfenomen i slike områder. Tradisjonsfisk framhever at kystfiskeflåten har desidert minst energiforbruk og CO₂-utslipp pr kg fanget råstoff og i forhold til inntekt.

8.2 Kulturell verdiskaping

Kulturell verdiskaping kan forstås som en styrking av lokal identitet og stolthet, noe som i seg selv er ”kulturell kapital”, og som kan brukes som innsatsfaktor i ulike mobiliserings- og utviklingsprosesser, f.eks. i forhold til symbolbruk og merkevareordninger. Den kulturelle kapitalen knyttet til kulturminner er med andre ord både fellesgoder og ressurser for utviklingen av private goder. Av indikatorer på kulturell verdiskaping kan nevnes identitet, stedets særpreg og kulturhistorie, symbolbruk/merkevarer, kompetanse, omdømme, attraktivitet. Hvis den lokale identiteten, trivselen og attraktiviteten forsterkes og vokser, er det et uttrykk for en positiv kulturell verdiskaping.

Gjennom rapporteringssystemet gir ni av pilotprosjektene uttrykk for at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til økt kunnskap og forståelse av historiske sammenhenger og tidligere generasjoners tradisjoner og levesett.²⁹ Dette er fire flere enn i 2008. De resterende gir uttrykk for at dette har skjedd i noen grad. Fem pilotprosjekter svarer at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til styrking av identitet og stedstilhørighet. I 2008 var tilsvarende tall fire.

Pilotene peker på flere suksessfaktorer i forhold til å styrke identitet og stedstilhørighet. På samme måte som i 2007 og 2008 blir deltakelse i aktiviteter og prosesser, informasjon, dialog og synliggjøring framhevet som viktig. I 2008 og 2009 synes det også i større grad å være en tendens til at realisering av tiltak oppfattes som viktig. At bygninger og områder restaureres og istandsettes, at de

²⁹ Nærøyfjorden Verdsarvpark, Hammerdalen, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Perler i Nordsjøløypa

åpnes og tilgjengeliggjøres for publikum, at det etableres virksomheter, aktiviteter og arrangementer, bidrar til å øke interessen og engasjementet for stedet og ressursene og kvalitetene som stedet besitter. Det vises i den forbindelse til prosjekter og tiltak som har blitt godt mottatt lokalt. Bruk av lokale krefter i formidling av livet i tidligere tider oppleves som virkningsfullt. Videre framheves positivt fokus på kulturarven og mulighetene andre ser i den, dvs. at man er en del av noe som verdsettes av andre, noe som gir status og stolthet. Økt oppmerksomhet i media og at flere får interesse for kulturarven og ser utviklingsmuligheter støtter opp under dette.

Sju av pilotprosjektene rapporterte i 2007 at prosjektområdets omdømme og attraktivitet i stor grad har blitt styrket. Tilsvarende tall for 2008³⁰ og 2009³¹ er tre. Vi antar at dette skyldes at vurderingene i forbindelse med den første rapporteringen var i overkant positive snarere enn at pilotprosjektene omdømme og attraktivitet har blitt redusert. På spørsmål om på hvilken måte arbeidet med pilotprosjektene har bidratt til å styrke områdenes omdømme og attraktivitet, er det ulike faktorer som trekkes fram. I Porto Franco gis det uttrykk for at oppmerksomheten rundt kulturminner som grunnlag for utvikling av byen har økt, bl.a. gjennom kurs, arrangementer, foredrag og dialog. I Odda blir det hevdet at folk ser verdien av de byggene som er restaurert. Folk er glade for at Odda har fått et Vitensenter og en flott, urban café. Lindehuset som kulturbygg har blitt svært populært f.eks. i forbindelse med litteratursymposie og blueshelg. Det hevedes videre at det røffe, industrielle preget på bygg som er i bruk er på vei inn i bevisstheten til lokalbefolkningen som identitetsforsterkere. Stadig flere kaster seg på idéflommen rundt hva industristrukturer kan brukes til. Det er kommet nye eiere inn i 2 teglsteinsbygg i 2009. I Den verdifulle kystkulturen i Nordland rapporteres det om at hovedområdene Vega og Lofoten hadde i utgangspunktet et sterkt omdømme og attraktivitet. Pilotprosjektet har vært med på å gjøre dette tydeligere gjennom satsingen og har bidratt til at kulturarven som ressurs i større grad tas med i omdømmebyggingen og attraksjonsvurderingen. For de nye

³⁰ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

³¹ Valdres Natur- og Kulturpark, Porto Franco og Tradisjonsfisk.

områdene (Kjeøy, Nyksund, Rognanfjæra og Meløygården) sees det som interessant å følge utviklingen framover. Det hevdes å allerede være en interesseøkning for nyetableringer i tilknytning til Rognanfjæra og Nyksund.

Ni av pilotprosjektene svarer at ressurser knyttet til kulturarven i stor eller svært stor grad blir benyttet som grunnlag for merkevarebygging og stedsprofilering. Her er svarene omtrent identiske med svarene fra 2007 og 2008. I forbindelse med rapporteringen for 2008 ble det stilt spørsmål om det var utviklet nye symboler, logoer eller merkevarer knyttet til pilotprosjektet i 2008. Det var fire som svarte ja på dette i 2008, og 7 svarte ja på tilsvarende spørsmål i 2009. Dette viser at bruken av kulturarven som grunnlag for merkevarebygging og profilering er økende.

8.3 Sosial verdiskaping

Sosial verdiskaping dreier seg om lokal bevissthet og engasjement rundt kulturminnet i pilotprosjektarbeidet. En slik bevissthet er verdifull fordi den er med på å fremme sosiale verdier, som igjen blir viktige i mobiliserings- og utviklingsprosesser lokalt. Graden av samarbeid og samhandling er viktig for den sosiale verdiskapingen. Her er det interessant å se på hvordan samarbeid mellom ulike aktører foregår i pilotprosjektene, hva det er som gjør samarbeid vanskelig og hvilke målgrupper/aktører som er med å fremme eller hindre samarbeid. Indikatorer på sosial verdiskaping er dermed samhandling, samarbeid, engasjement, dugnadsvilje, tilhørighet, fellesskap, nettverk og tillit.

I 2007, var det kun tre av pilotprosjektene som rapporterte at de i stor grad har klart å skape bevissthet og engasjement blant ulike aktører om kulturarven som ressurs for steds- og produktutvikling.³² Tilsvarende tall for 2008 og 2009 er henholdsvis fire og seks. Bevisstheten og engasjementet blant ulike aktører synes således å være jevnt økende. Videre er det åtte av pilotene som gir uttrykk for at de i stor eller svært stor grad har fått til samarbeid mellom aktuelle aktører når det gjelder dette. Tilsvarende antall i 2008 og 2007 var henholdsvis sju og seks. I 2009 er det 6 pilotprosjekter som mener at pilotprosjektet i stor eller svært stor grad har

³² Nærøyfjorden, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

bidratt til å skape økt fellesskapsfølelse mellom ulike aktører - at de ser nytten av å trekke "lasset" i samme retning. Dette er også ett mer enn året før.

I 2007 var det 11 av pilotprosjektene som ga uttrykk for at det er spesielle målgrupper som det er vanskelig å mobilisere og trekke med. Det er i 2009 fremdeles 10 prosjekter som har utfordringer i med dette. I Porto Franco gjelder dette kommunal administrasjon og enkelte partnere som har økonomiske og organisatoriske utfordringer. I Odda er utfordringene knyttet til politiske motesetninger. I Nordland vises det til at det har vært utfordringer i knyttet til å trekke med næringshager i prosessene i Lofoten. Årsaker som trekkes fram er ulikt syn på utviklingspotensialet knyttet til kulturarvsbasert næringsutvikling. I de nye områdene som er kommet med i prosjektet, legges det derfor vekt på å etablere et godt samarbeid med disse fra starten av. I Bud-Kristiansund hevdes det å være en utfordring å trekke med næringslivet. De sies å være et tydelig ønske om "gulrøtter" og utsikter til kortsiktig gevinst. I Valdres rapporteres det også om vanskeligheter med å trekke med det tradisjonelle næringslivet. Årsaker som trekkes fram er ulikt verdisyn. Deler av næringslivet ser ikke effekten/hensikten med å bruke kulturarven til å styrke attraksjonsverdien av Valdres. Valdres Natur og Kulturpark har som en av målsettingene at de vil utvikle et "moderne" Valdres. Det hevdes i den forbindelse at kulturarv for noen er uforenlig med begrepet "moderne". Enkelte krefter anser flere alpinbakker, gondolbaner, spa, flere hytter i stølsområdene og økt tempo i strukturrasjonaliseringen av landbruket som mer framtidsretta enn et landbruk og reiseliv basert på lokale tradisjoner. Videre vises det til utfordringer i forbindelse med dagens landbrukspolitikk. Det vises i den forbindelse til at landbrukspolitikken i flere tiår har lagt opp til en betydelig strukturendring som favoriserer større enheter. Dette gir seg utslag i at en del av bøndene ønsker å ekspandere til større enheter og/eller samdrift. Samdrift er vanskelig å kombinere med stølsdrift og utmarksbeiting, og stølssatsingen blir derfor av enkelte ansett som en hindring for videre utvikling i tråd med dagens landbrukspolitikk.

I Hamnerdalen er det utfordringer knyttet til at fylkeskommunens kulturminneavdeling har for liten kapasitet til å følge opp.

I Nærøyfjorden vises det til at det kan være utfordring for eier- og brukerinteresser å vende fokus bort fra privatisering av ressursene og over til et fokus på samhandling for å nå felles mål.

Tradisjonsfisk, som skiller seg fra en del av de andre pilotprosjektene ved at de i utgangspunktet har hatt en forankring i det private næringslivet, har slitt med forankring i det offentlige, dvs. fylkeskommunene, Innovasjon Norge og museer. Manglende regional forankring i starten av prosjektet sier å ha vært en utfordring. Det gis uttrykk for at situasjonen har bedret seg mot slutten av 2009.

I Nasjonalparkriket har det vært utfordringer knyttet til å trekke med skoleverket. Dette fordi det har vært behov for å få et godt utviklet opplegg for å få til et samarbeid. Det vises også til at det er liten kapasitet i administrasjonen i kommunene, og at det derfor kan være vanskelig å prioritere oppgaver i verdiskapingsprogrammet.

I 2008 var det to pilotprosjekter som svarte at konflikter mellom ulike aktører i stor eller svært stor grad bidro til å hindre realisering av sentrale målsetninger for pilotprosjektet. Dette antallet har økt til fem i 2009. Sånn sett er ikke konfliktnivået redusert etter som pilotprosjektene har utviklet seg. Dette er ikke unaturlig etter hvert som flere aktører og brukerinteresser blir involvert. Konfliktenes knytter seg bl.a. til ulike synspunkter på bruk av områder, bygninger og anlegg. I Odda har det f.eks. vært konfliktfylte prosesser i forhold til Unesco-status og godkjenning av reguleringsplan for området. I Nordland har det vært ulik tilnærming til vurdering av ny bruk mellom fylkeskommunen og Kulturminnefondet. Dette blir ikke sett på som en konflikt, men en sak som har bidratt til utsettelse av flere prosjekter, og som oppfattes negativt av tiltakshaverne. I Valdres vises det som tidligere nevnt til sprikende syn blant aktører i landbruket og reiselivet i forhold til strategier for framtidig utvikling av regionen. Generelt nevnes uenigheter i forhold til formål, rollefordeling, posisjonering, makt, økonomi og forståelse av verdiskaping.

8.4 Økonomisk verdiskaping

Når det gjelder spørsmål om økonomisk verdiskaping, har vi hatt fokus på verdiskaping på tilbudssiden. Denne formen for verdiskaping kan komme som et resultat av private virksomheter som opererer i det private markedet, men også offentlige inntekter og støtte for å fremme fellesgoder. Inngående kjennskap til den økonomiske verdiskapingen innebærer mer komplekse og detaljerte kartlegginger enn det rapporteringssystemet tillater, men utviklingstrekk er forsøkt belyst ved bruk av ulike indikatorer, f.eks. økning i antall besøkende til kulturminnet, økt tilflytting (attraksjon), nyetableringer, forretningsplaner, utvidelse av eksisterende virksomheter og økt sysselsetting. Sammenhengene mellom innsats og resultat kan imidlertid være vanskelige å fastslå, spesielt indirekte effekter.

Rapporteringen fra pilotprosjektene viser at det er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene i seks av pilotprosjektene i 2009. Tilsvarende tall for 2008 og 2007 var henholdsvis sju og åtte. Samlet sett for disse tre årene, er det ett pilotprosjekt hvor det foreløpig ikke er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene. Dette trenger ikke innebære at prosjektet ikke har bidratt til økonomisk verdiskaping. Restaurerte bygninger blir f.eks. nyttet til utleieformål uten at det nødvendigvis er utarbeidet formelle forretningsplaner.

I seks pilotprosjekter³³ var det i 2008 etablert private virksomheter med støtte fra Verdiskapingsprogrammet. Samlet sett dreide dette seg om 15-20 virksomheter fordelt på 1-6 virksomheter per pilotprosjekt, og det var sånn sett en jevnere fordeling av antall virksomheter per pilotprosjekt enn ved rapporteringen i 2007, hvor mesteparten av virksomhetene var knyttet til Nordland. Dette var en naturlig utvikling siden Nordlandsprosjektet ble startet tidligere enn de andre pilotprosjektene. De private virksomhetene fordelte seg i 2008 på ulike områder på følgende måte:

- Overnatting/servering/utleie: 4

³³ Nærøyfjorden Verdsarvpark, Atlanterhavsvegen-Bud Kristiassund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur- og Kulturpark

- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 1
- Håndverksvirksomhet: 2
- Restaurering og skjøtselsarbeid: 2
- Foredling og salg av lokal mat: 4
- Guiding og kulturformidling: 5

I 2009 er det etablert 18 nye private virksomheter fordelt på tre pilotprosjekter. Konkret gjelder dette 15 virksomheter i Pilegrimsleden, en virksomhet i Nordland og to i Valdres. Virksomhetene fordeler seg på følgende områder³⁴:

- Overnatting/servering/utleie: 2
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 2
- Håndverksvirksomhet: 1
- Foredling og salg av lokal mat: 1
- Guiding og kulturformidling: 1
- Andre aktivitetstilbud: 1

I 2008 var det også etablert til sammen fire frivillige virksomheter fordelt på tre av pilotprosjektene³⁵, og fire offentlige virksomheter fordelt på to av pilotprosjektene.³⁶ I 2009 er det ikke etablert noen nye frivillige virksomheter, men det er etablert en ny offentlig virksomhet i Nordland (Lofotakvariet).

Sysselsettingsveksten for nye virksomheter som har fått støtte fra Verdiskapingsprogrammet var samlet sett angitt til 18 årsverk fram til og med 2007. For 2008 er sysselsettingen knyttet til nye virksomheter rapportert å være på til sammen 15

³⁴ Angitt for kun 8 virksomheter.

³⁵ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden og Valdres Natur- og Kulturpark.

³⁶ Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Valdres Natur- og Kulturpark.

årsverk. 11 av disse er knyttet til Den verdifulle kystkulturen i Nordland (7) og Nærøyfjorden Verdsarvpark (4). I 2009 har sysselsettingsveksten for nye virksomheter som har fått støtte fra Verdiskapingsprogrammet vært fire årsverk, hvorav ett i Nordland og tre i Valdres.

I åtte av pilotprosjektene ble det i 2007 også rapportert om at det er virksomheter som har utvidet sin aktivitet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet.³⁷ Antallet er omtrent det samme i 2008³⁸ og 2009³⁹, henholdsvis sju og åtte. I 2008 var det tre prosjekter som til sammen rapporterte om at seks frivillige virksomheter hadde utvidet sin virksomhet. I 2009 gjelder dette 15 virksomheter fordelt på fem pilotprosjekter. I 2008 var det fire prosjekter som rapporterte at til sammen 11 offentlige virksomheter hadde utvidet sin virksomhet. I 2009 omfatter dette 12 virksomheter fordelt på fem pilotprosjekter. I 2008 rapporterte sju av pilotprosjektene om utvidelser av 20 private virksomheter. I 2009 rapporteres det om utvidelse av 27 private virksomheter fordelt på sju pilotprosjekter. De private virksomhetene fordeler seg på ulike typer områder på følgende måte:

- Overnatting, servering, utleie: 6 i 2008 og 7 i 2009
- Håndverksvirksomhet: 3 i 2008 og 6 i 2009
- Foredling og salg av lokal mat: 3 i 2008 og 3 i 2009
- Guiding og kulturformidling: 3 i 2008 og 4 i 2009
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 2 i 2008 og 5 i 2009
- Andre aktivitetstilbud: 2 i 2008 og 1 i 2009
- Restaurering og skjøtselsarbeid: 1 2008 og 4 i 2009

³⁷ Pilegrimsleden, Porto Franco, Hamningberg, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket.

³⁸ Oddaprosessen, Perler i Nordsjøløypa, Nærøyfjorden Verdsarvpark, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Valdres Natur- og Kulturpark, Nasjonalparkriket

³⁹ Valdres Natur- og Kulturpark, Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Perler i Nordsjøløypa, Hamningberg, Nasjonalparkriket

- Annet: 0 i 2008 og 2 i 2009

Samlet sysselsettingseffekt knyttet til virksomheter som har utvidet sin virksomhet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet er anslått til 12 årsverk i 2008 og 14 i 2009. Nordland skilte seg ut ved alene å stå for sju av disse årsverkene i 2008, mens fordelingen mellom de aktuelle pilotprosjektene er jevnere i 2009 (fra to til fem årsverk). Økonomiske ringvirkninger i form av økning i antall besøkende, økt tilflytting, økt sysselsetting og økte underleveranser er fremdeles beskjedne, men det kan virke som det har vært en viss økning i ringvirkningen når det gjelder sysselsetting og underleveranser sammenlignet med 2008. Dette er en naturlig følge av at eksisterende virksomheter utvider sin aktivitet og at nye kommer til.

8.5 Verdiskaping på tvers

Gjennom ”Verdiskaping på tvers”, ønsker vi å belyse sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping og verdiskapingseffektene. Her er perspektivet at arbeidet med å få fram private produkter for markedet også kan bidra til å fremme sosiale, kulturelle og miljømessige verdier. På motsatt måte kan de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene være ressurser for den økonomiske verdiskapingen. Vi ønsker å få fram hvorvidt pilotprosjektene er bevisst slike sammenhenger og hva slags prioriteringer som gjøres mellom dem.

I 2008 ga fem prosjekter uttrykk for at sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping i stor eller svært stor grad ble brukt som ressurs for økonomisk verdiskaping. Dette var noenlunde på linje med besvarelsene for 2007. I 2009 er antallet pilotprosjekter som legger tilsvarende vekt på sosiale, kulturell og miljømessig verdiskaping som grunnlag for økonomisk verdiskaping økt til elleve. Motsatt var det i 2007 kun tre prosjekter som oppga at økonomisk verdiskaping i stor eller svært stor grad har blitt brukt som ressurs for sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping. Antallet har økt til seks i 2008 og sju i 2009. Uviklingen indikerer at bevisstheten og vektleggingen av sammenhengene mellom de ulike formene for verdiskaping øker. Dette har naturligvis sammenheng med at nye næringsvirksomheter er etablert og at eksisterende virksomheter er utvidet siden 2007. Tilbakemeldingene i forhold til dette går på at utvidelsen av eksisterende

virksomheter eller etableringen av nye virksomheter som har fokus på kulturarven, også bidrar til økt kulturell og sosial bevissthet om nettopp kulturarven som ressurs. Når virksomheter utvides med utgangspunkt i kulturarven, utløses engasjement og interesse for et bredere sett av verdier. Det hevdes at økt bevissthet om kulturarven i bedriftene gir økt samfunnsansvar, og at inntekter fra næringsaktiviteter knyttet til kulturminner går til restaurering og styrking av kompetansen og kulturen rundt dette. Videre blir gode næringsprosjekter som bevarer og utvikler kulturarven gjennom bruk benyttet som fyrtårn og gode eksempler for andre.

Samlet sett er imidlertid inntrykket at det i flestparten av pilotprosjektene fortsatt er større vekt miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping som grunnlag for økonomisk verdiskaping enn visa versa. Det er flere naturlige forklaringer til dette. For det første tar det til å istandsette kulturminner og planlegge, utvikle og legge til rette for økonomisk virksomhet. Det er først i 2009 at alle pilotprosjektene har fått ferdigstilt de første istandsettingstiltakene. Etter hvert som den økonomiske verdiskapingen øker, bør det være grunn til også å forvente en økende positiv vekselvirkning mellom de ulike formene for verdiskaping. Så godt som alle pilotprosjektene rapporterer at de vil prioritere økonomisk verdiskaping høyt i tiden som kommer, samtidig som de andre formene for verdiskaping vil ha like stort fokus.

Det knytter seg imidlertid en del utfordringer til arbeidet med å fremme en bred verdiskaping. For å lykkes er det behov for god samhandling på tvers av sektorer og nivåer. Tidligere har vi også sett at forankringsarbeidet er krevende og at alle pilotprosjektene har utfordringer knyttet til at enkelte målgrupper kan være vanskelig å trekke med. Det blir også pekt på at det kan være krevende å skape forståelse for hva den brede verdiskapingen innebærer og betyr.

Videre er det også en utfordring at offentlig forvaltning er sektorisert, og har spesialiserte virkemidler som heller ikke fanger opp det brede verdiskapingsperspektivet på en god måte. I forbindelse med dagens ordninger for støtte til næringsutviklingstiltak, er det i verdiskapingsprogrammet flere som har vist til at mange av næringstiltakene er for små, og har for liten økonomisk avkastning til å bli vurdert som støtteverdige ut fra de tildelingskriterier som eksisterer. Dersom man i tillegg også vurderer hva slags betydning tiltaket vil ha i forhold til å styrke

og utvikle miljømessige, kulturelle og sosiale verdier, kan vurderingen bli en annen. Konklusjonen kan da bli at tiltaket også bidrar til å styrke den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen på en slik måte at dette med høy sannlighet vil øke mulighetene for etablering av nye bedrifter eller utvidelse og styrking av eksisterende. Dersom slike vurderinger legges til grunn, kan et tiltak som i seg selv synes å gi liten avkastning i et kortsiktig og rent økonomisk perspektiv, gi god økonomisk avkastning i et mer langsiktig og bredere verdiskapingsperspektiv. En økonomisk verdiskaping som samtidig bidrar til å styrke og videreutvikle den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen, er også i tråd med prinsippene for en bærekraftig utvikling. For å utnytte potensialet i det brede verdiskapingsperspektivet, er det behov for at dette innarbeides i helhetlige strategier og planer både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Dersom man ønsker en politikk som skal fremme en bred verdiskaping, er det også behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. Dette vil være en form for institusjonalisering som vil være viktig for å sikre langsiktige og varige endringer. I en sektorisert og spesialisert virkemiddelforvaltning har helhetsperspektivet en tendens til å bli skadelidende, og søknader om støtte forankret i bredt verdiskapingsperspektiv har en tendens til å falle mellom flere stoler. I arbeidet med å sikre bedre rammevilkår for en bred verdiskaping, der kulturarven inngår som en sentral ressurs for samfunnsutviklingen, vil informasjon og synliggjøring av de resultater man har oppnådd i den relativt korte perioden som verdiskapingsprogrammet har pågått, være en sentral oppgave.

9. Konflikter og konflikthåndtering

I Verdiskapingsprogrammet er det et fokus på vern gjennom bruk. Sånn sett kan det oppstå konflikter mellom brukerinteresser og verneinteresser. Andre typer konflikter er kommentert under kap. 8.3 om sosial verdiskaping.

I 2008 var det sju av pilotprosjektene som rapporterte om at det er aktiviteter som har utløst konflikter mellom bruk og vern. I 2007 var det kun ett prosjekt som pekte på at slike konflikter ikke hadde forekommet. Det samme er tilfellet i 2009. To pilotprosjekter rapporterer om at konflikter mellom bruk og vern forekommer til stadighet. Det er også to prosjekter som melder om at slike konflikter har forekommet flere ganger og sju prosjekter som rapporterer om enkelte tilfeller. Av konflikter som trekkes fram, blir det bl.a. i Odda vist til at det har vært en relativt stor konflikt i forhold til hvorvidt kulturminner skal bevares eller ikke. Noen ønsker gjenbruk av industribygg, men andre ønsker riving. I Pilegrimleden blir det pekt på at leden kan være i konflikt med driftsinteresser landbruket, og slitasje på enkelte strekninger kan være en utfordring på sikt. I Nordland meldes det om konflikter som gjelder utvikling av arealplaner i forbindelse med stedsutviklingsprosjekter. Dette gjelder særlig diskusjoner rundt bevaringskategorier og ulikt syn på bevaring kontra vern, mellom offentlige og private eiere. I Valdres pekes det på at bevaring av eldre bygningsmasse gjennom ny bruk kan være en utfordring. Mattilsynets krav er i mange tilfeller ikke forenlige med de krav som vernemyndighetene setter. Det vises også til at stølsbrukere i dag har behov for mer plass og komfort enn for 50 år siden, og det er således lite ønskelig med krav som begrenser bruken og mulighetene for tilpasninger til deres behov. Klassiske konflikter knyttet til at utbyggers ønsker ikke er i samsvar med kulturvernmyndighetens krav trekkes også fram i Atlanterhavsvegen Bud Kristiansund, Nærøyfjorden og Nasjonalparkriket.

Konflikter søkes løst gjennom planprosesser, grunneieravtaler, informasjon, dialogprosesser, involvering, åpenhet, tålmodighet og forsøk på etablering av omforente eller justerte løsninger. Det pekes også på at det i forbindelse med slike saker er viktig å vise respekt for hverandres synspunkter og at prosessene kan være tidkrevende.

Det er kun to av pilotprosjektene som rapporterer om at brukerinteresser og potensielle brukerkonflikter er kartlagt.⁴⁰ To pilotprosjekter gir uttrykk for at dette er et arbeid som pågår.⁴¹

Det brede verdiskapingsperspektivet har fokus på bevaring gjennom bruk. En generell utfordring er at bevaring gjennom bruk ofte innebærer en annen bruk enn tidligere. Dersom gamle bygg som har mistet sin funksjon ikke skal stå ubrukt og forfalle, vil det være nødvendig å akseptere visse endringer. Det synes derfor å være behov for en nærmere avklaring av hvor strengt kravet til antikvariske prinsipper skal håndheves i slike sammenhenger.

⁴⁰ Valdres Natur- og Kulturpark og Tradisjonsfisk.

⁴¹ Porto Franco og Pilegrimsleden.

10. Programvurdering

10.1 Økonomiske og faglige ressurser

Ut fra tilbakemeldingene fra pilotprosjektene, kan det virke som om ressursene som stilles til rådighet gjennom Verdiskapingsprogrammet er for knappe for en del prosjekter. Det er fem pilotprosjekter som rapporterer om at det er behov for mye mer ressurser, og tre som gir uttrykk for at ressursene nesten dekker behovet. I de øvrige prosjektene sies ressursene å være tilstrekkelige. Det er små endringer i vurderingene sammenlignet med tidligere rapporteringer.

Av tiltak som det er behov for midler til, nevnes administrative ressurser til å få gjennomført viktig arbeid utover planarbeid, søknadsarbeid og rapportering. I Odda rapporteres det også om behov for midler til kjøp av bygg som bør ivaretas. Enkelte peker også på behov for midler til innkjøp av ekstern kompetanse.

Flere peker på behov for mer midler til finansiering av tiltak, istandsetting og vitalisering av kulturminner. Videre pekes det på behov for midler til tilretteleggingstiltak. Det er bl.a. behov for tilrettelegging av stier og andre infrastrukturtiltak som fungerer som fellesgoder, og som få er villige til å betale for. Flere peker også på behov for bedre tilgang til finansieringskilder som kan støtte og hjelpe bedrifter i en oppstartsfase.

Enkelte pilotprosjekter peker på at programmet forutsetter lokal/regional medvirking i forhold til finansiering. I den forbindelse blir det bl.a. i Nærøyfjorden pekt på utfordringer i forhold til å få utløst medfinansiering fra fylkeskommunen.

Tradisjonsfisk peker på spesielle ressursbehov etter som dette er et rent bedriftsrettet prosjekt. Forankringsutfordringene synes å ha sammenheng med hvor pilotprosjektene har sitt utspring. Det vises i den forbindelse til at det er mer krevende for et bedriftsrettet prosjekt å drive forankring inn mot offentlig organisasjoner på lokalt og regionalt nivå, enn for prosjekter som i utgangspunktet er forankret i det offentlige. Det påpekes behov for at verdiskapingsprogrammet spiller en sterkere rolle som premissgiver for det øvrige økonomiske virkemiddelapparatet som pilotprosjektene har behov for.

Sju av pilotprosjektene gir uttrykk for at de faglige ressursene som tilbys gjennom programmet ikke er tilstrekkelige. Dette er to flere i enn i 2008. Hva slags faglige ressurser som etterlyses, ser ut til å variere noe mellom prosjektene, men behovene som trekkes fram går på økt kompetanse når det gjelder videreføring av konsepter og utvikling av markeds- og mediestrategier, økt fokus på sammenhengen mellom kulturminner og verdiskaping, antikvarisk håndverkskompetanse og prosessledelse.

I forhold til ressursbehov, er det viktig å være oppmerksom på at Verdiskapingsprogrammet ikke har til hensikt å dekke alle behov for ressurser som pilotprosjektene måtte ha. Det har også vært en målsetning at Verdiskapingsprogrammet skal fungere som en katalysator for utløsning av økonomiske og faglige ressurser fra andre instanser. Det synes som om Verdiskapingsprogrammet har hatt en markant effekt i så måte. Så godt som alle pilotprosjektene gav i rapporteringen for 2007 uttrykk for at de ikke ville blitt satt i gang uten Verdiskapingsprogrammet. I 2008 gav seks av pilotprosjektene uttrykk for at Verdiskapingsprogrammet har hatt stor eller svært stor betydning for å utløse andre ressurser regionalt eller lokalt. Dette tallet har økt til åtte i 2009. Av andre lokale og regionale ressurser som programmet har bidratt til å utløse, nevnes midler til ulike formål fra kommuner, fylkeskommuner, Innovasjon Norge, Fylkesmannen, bedrifter og andre private aktører. Av type midler nevnes prosjekttilskudd, tiltakspakker, stillingsressurser, midler til kjøp av eiendom, skjøtelsplaner, SMIL-midler og BU-midler. Ut over dette blir det vist til at prosjektet har bidratt til å utløse faglige ressurser fra ulike forskningsinstitusjoner og utvikling av partnerskap og regionale og lokale satsinger, samt frivillig innsats.

10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler

For å lykkes med å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på en best mulig måte, er det viktig at man klarer å koordinere ulike virkemidler. Dette er også en problemstilling som er belyst i forbindelse med utfordringer knyttet til å fremme en bred verdiskaping (jf. kap. 8.5) Erfaringene og tilbakemeldingene fra pilotprosjektene tyder på at det er et betydelig forbedringspotensial på dette området. Sju av prosjektene etterlyste bedre koordinering i 2008, og tre av disse

gav også uttrykk for at koordineringen må være mye bedre enn i dag. Ved rapporteringen i 2007 var det sju prosjekter som var av samme oppfatning. Dette hadde sammenheng med at man i startfasen hadde en del problemer i forhold til koordinering mellom Riksantikvaren, Verdiskapingsprogrammet og Kulturminnefondet. En del av disse utfordringene har man etter hvert funnet løsninger på. I 2009 er det åtte pilotprosjekter som peker på behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler for vern og utvikling. Her pekes det blant annet på behov for en tverrdepartemental satsing for å framskaffe andre finansieringskilder på regionalt og kommunalt nivå for utviklingsprosjekter knyttet til landbruk, miljø og kulturvern. Det vises videre til behov for bedre koordinering i forhold til Verdiskapingsprogrammet for naturarven, Innovasjon Norge, Kulturminnefondet, KRDs satsinger på lokalsamfunnsutvikling og marint verdiskapingsprogram. Spesielt pekes det på utfordringer til å skape forståelse for det utvidete verdiskapingsbegrepet i ulike instanser. Ulike søknadsfrister blant ulike finansieringskilder for søknader om midler til restaurering av verneverdige bygninger blir sett på som en utfordring. Som eksempel på aktuelle finansieringskilder nevnes SMIL-midler, fylkeskommunale midler og midler fra Kulturminnefondet. Dårlig koordinering gjør det vanskelig og tidkrevende å få ulike finansieringskilder på plass. Mulighetene for finansiering er uoversiktlige og tiltakshavere må veiledes og hjelpes i dette arbeidet. Videre pekes det også på at kriteriene til Innovasjon Norge har et ensidig fokus på økonomisk verdiskaping, og at det behov for et bredere perspektiv.

En viktig indikator på mulighetene for å nå målsetningene i Verdiskapingsprogrammet, er om programmet bidrar til endringer av kunnskaper, holdninger og atferd på en måte som gir grunnlag for langsiktige utviklingsmuligheter. I 2007 svarte fire prosjekter at programmet i stor grad har bidratt til dette lokalt. I 2008 og 2009 er det henholdsvis og åtte og ti prosjekter som svarer at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til endringer av kunnskaper, holdninger og atferd som gir grunnlag for langsikte utviklingsmuligheter. Dette tyder på en positiv utvikling i mange av pilotprosjektene i forhold til mulighetene for langsiktige resultater.

Samtidig pekes det på en del utfordringer som kan ha betydning for mulighetene for å sikre varige resultater og effekter. Dette går blant annet på behov for videre

forankring og klare å få eiere og næringslivsaktører til å se potensialet i kulturhistoriske eiendommer. Det handler om å få kulturarven og brede verdiskapingsperspektiver inn planprosesser og sikre god samhandling mellom ulike aktører. Det pekes spesielt på behov for å overføre kompetanse mellom prosjektene, dokumentere tydelige resultater og forankre disse i kommunene, samt behov for videreutvikling av virkemiddelsystemet. Forankring i strategier og planer på kommunalt og regionalt nivå synes spesielt viktig for å klare å holde trykket og fokuset oppe blant politikere og i befolkningen. Håndbøker og veileder fremheves også som viktig i den forbindelse.

Tilbakemelding fra pilotprosjektene understøtter konklusjonen fra diskusjonen under avsnittet om verdiskaping på tvers. (jf. kap. 8.5). For å utnytte potensialet i det brede verdiskapingsperspektivet, vises det der til behov for at dette perspektivet innarbeides i helhetlige strategier og planer både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Videre understrekes det at dersom man ønsker en politikk som skal fremme en bred verdiskaping, vil det også være behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. Dette vil være en form for institusjonalisering som vil være viktig for å sikre langsiktige og varige endringer, og vil kreve økt fokus på informasjon, koordinering og samarbeid på tvers av sektorer og myndighetsområder i tiden som kommer.

10.3 Vurderinger av pilotprosjektsamlingene

Som et ledd i arbeidet med å koordinere Verdiskapingsprogrammet, blir det arrangert ca. fire pilotprosjektsamlinger i året. Noen blir arrangert sentralt hos RA i Oslo, mens andre blir arrangert rundt i de ulike pilotprosjektene. Det er en målsetning at de fleste pilotprosjektene skal besøkes i løpet av programperioden. Målsetningene er videre at samlingene skal ha en funksjon i forhold til dialog og informasjonsutveksling mellom pilotprosjektene og mellom programledelsen og pilotprosjektene. Videre har samlingene til hensikt å bidra med faglig informasjon og bygge nettverk mellom ulike prosjektdeltakere. Pilotprosjektene vurdering av hvordan pilotprosjektsamlingene fungerer, er stort sett positive. Vurderingene er best når det gjelder samlingenes funksjon som inspirasjonskilde, i forhold til dialog mellom pilotprosjektene og prosjektledelsen. Som tidligere tyder svarene på at det er flere som ser behov for mer tid til informasjonsutveksling og nettverksbygging

mellom pilotprosjektene. Flere trekker også dette fram på spørsmål om hva som kan gjøres for at pilotprosjektsamlingene skal fungere bedre. Forslag i den forbindelse går blant annet ut på mer tid til diskusjon i plenum, lufting av synspunkter og erfaringsutveksling. Videre blir det pekt at programmet ofte er tett, at det kan brukes mindre tid til omvisning og strukturert jobbing. Enkelte peker også på at kulturinnslag og en mer sosial ramme rundt samlingene i større grad kan bidra til nettverksbygging og idéutveksling. Ett av pilotprosjektene peker også på at det kan være nyttig å ha et klart mål for hva man vil oppnå med samlingene ut over informasjonsutveksling.